

ATİK SİNAN: MİTLER VE GERÇEKLER ARASINDA BİR OSMANLI MİMARİ

Mustafa Çağhan KESKİN*

Alındı: 17.04.2022; Son Metin: 21.12.2022

Anahtar Sözcükler: Osmanlı Mimarlığı, Fatih Sultan Mehmed, İstanbul, Atik Sinan

GİRİŞ: BİR OSMANLI SİNİMMARI

XVI. Yüzyıl Osmanlı entelektüellerinden Gelibolulu Mustafa Âlî (ö. 1600) (2003, 66), Fatih Camii'ni inşa eden Atik Sinan'ı "*mi'mâr-ı Sinimmâr-kudret ve Sinân-şöhret*" yani 'Sinan adında Sinimmar yeteneğinde bir mimar' olarak tanımlar. İslam geleneğinde mimarlıkta ustalık gösteren mimarlar, Sinimmar ile kıyaslanır iken, estetik bulunan çeşitli binalar 'Sinimmar yapısı' benzetmesiyle yüceltilir. Efsanevî mimar Sinimmar ile eşdeğer tutulmak Osmanlı kültür ortamında kuşkusuz her mimar için büyük bir övünç vesilesidir. Oysa, Âlî'nin 'Sinimmar' yakıştırması Atik Sinan özelinde yalnızca mimarlık alanında gösterilen hünere değil, aynı zamanda paylaşılan ortak kadere de bir göndermedir.

Bazı rivayetlerde, aşık olduğu Şirin'e kavuşmak için dağları delerek kente su getiren Ferhad ile özdeşleştirilen Sinimmar (Ali-Şîr Nevâyî, 1994, 10-12), Azerbaycanlı şair Nizamî-i Gencevî'nin (ö.1214?) *Hamse*'sinde yer verdiği beş mesneviden biri olan *Heft Peyker*'de (Yedi Sûret) bahsi geçen karakterlerden biri olmasıyla tanınır. Hikayeye göre, himayesinde bulunan Sasanî şehzadesi Behram Gûr (ö.438) için bir köşk inşa ettirmek isteyen Yemen hükümdarı Nu'man, Şam'da ikamet eden ve Rum diyarında ünlü bir mimar ve nakkaş olan Sinimmar'ı getirtir. Havernak adı verilen bu köşkün inşasını beş yılda tamamlayan Sinimmar, yapıyı çok beğenen Nu'man'ın övgü dolu sözleri karşısında gurura kapılarak bundan çok daha iyilerini yapabilecek maharete olduğunu söyler. Bu cevaba sinirlenen ve yeryüzünde Havernak'tan daha güzel bir köşkün inşa edilmesini istemeyen Nu'man, mimarı burçlardan atarak öldürür (Genceli Nizamî, 2013, 27-30; Gökçay, 1982, 406; Tökel, 2016, 362-4) (**Resim 1**).

Ceza-i Sinimmar ve *Mükafat-ı Sinimmar* (Sinimmar'ın Cezası/Sinimmar'ın ödülü) deyimlerini lügate yerleştiren Sinimmar'ın trajedisinin bir benzerini Osmanlı tarihinde yaşayan tek mimar, onu, Sinimmar ayarında bir mimar olarak tanımlayan Gelibolulu Mustafa Âlî'nin (2003, 62) Fatih Camii'nin

* Faculty of Architecture, Istanbul University, Istanbul, TURKEY.

Resim 1. Nu'man, Sinimmar'ı Havernak köşkü burçlarından aşağı atıyor, Nizamî-i Gencevî, *Hamse*, XVII. Yüzyıl Safevî Yazması, The Walters Art Museum, W612.186B.

inşasında kusurlu görüldüğü için canına kıyıldığını eleştirel bir dille bildirdiği Atik Sinan'dır.

Sinimmar'ın gerçekten yaşayıp yaşamadığı, hakkındaki anlatının gerçekliği tartışma konusu olmuş ancak netlik kazanamamıştır (Najafzadeh, 2021, 183-8). Sinimmar anlatısında yer verilen Rum, yani Roma diyarında ünlü bir mimar olarak tanınma ve Şam'da doğmuş olma gibi bazı detaylar gerçekten yaşamış birini, Roma döneminin ünlü mimarı Şamlı Apollodoros'u (ö.130) anımsatmaktadır. Roma'da İmparator Trajanus (ö.117) dönemi yapıları (forum, bazilika, tapınak, sütun gibi) ile Pantheon'un mimarı olduğu kabul edilen Apollodoros, Trajanus'un halefi Hadrianus (ö.138) ile Venüs Tapınağı'nın inşasına ilişkin yaşadığı fikir ayrılığından dolayı sürgün edilerek öldürülmüştür (MacDonald, 2000, 25-58). Apollodoros'un yaşadığı dönem ile (II. Yüzyıl) *Heft Peyker* mesnevisine sahne olan dönem (V. Yüzyıl) arasında yaklaşık üç yüzyıllık bir fark bulunmaktadır. Hükümdar ile yaşadığı anlaşmazlık sonucu hayatından olan Roma döneminin en ünlü mimarı Apollodoros, İslam geleneğinde yeniden yorumlanarak Havernak'ı inşa eden Sinimmar olarak yeniden vücut bulmuşu benzetmektedir.

Sinimmar anlatısına konu olan, mimarın başarısından dolayı cezalandırılması motifi farklı kültürlerde çeşitli mimar ve yapılara ilişkin kurgusal efsanelerde de izlenir. Başka bir hükümdar için daha güzel bir yapı inşa etmesinden endişenilen mimar, kimi zaman öldürülür, kimi zaman ise kör edilerek ya da elleri kesilerek mesleğini icra edemez hale getirilir. Orta Bizans dönemi Ayasofya öykülerinde yapının mimarı olduğu öne sürülen hayali karakter İgnatios, bu mabede eşdeğer başka bir şaheser inşa etmesini engellemek isteyen ya da Ayasofya'nın Tanrı'nın yardımı ile inşa edildiği, diğer bir deyişle, mimarın Tanrı'nın aracısı olduğuna inanan halk tarafından yeni hükümdar olarak tanınmasından çekinen İmparator tarafından katledilir (Yerasimos, 2010, 208-209). Normandiya'da XI. yüzyılda tamamlanan d'Ivry Kalesi'nin mimarı Lanfred'in (ö.1000?) ellerinin başka bir derebeyi için benzer muhkemlikte bir yapı inşa etmemesi için kestirildiği söylenir (Gravett, 2004, 12). Moskova'da 1555-1561 yılları arasında inşa edilen Aziz Vasil Katedrali'nin mimarı Postnik Yakovlev'in (ö.1588) daha görkemli bir ibadethane inşa etmemesi için Korkunç lakaplı IV. İvan (ö.1584) tarafından kör edildiği anlatılır (Brumfeld, 1997, 95). İslam dünyasının farklı coğrafyalarında da Sinimmar anlatısından beslenen efsaneler dillendirilir. Memlûk hükümdarı Sultan Hasan'ın (ö.1361), Kahire'de kendi adını taşıyan külliye'nin inşasını takiben buraya denk başka bir yapı inşa etmemesi için mimarın ellerini kestirdiği söylenir (Baedeker, 1885, 260). Delhi'de 1632-1653 yılları arasında inşa edilen Tac Mahal'in bir benzerinin daha yapılmasını istemeyen Şah Cihan'ın (ö.1666) yapının mimarını kör ettirdiği, inşa sürecinde görev alan usta ve sanatçıların ise sağ ellerini kestirdiğine ilişkin tarihi kaynaklara yansımayan ancak yerel halk arasında dillendirilen oldukça popüler bir efsane halen güncelliğini korur (Caroll, 1973, 56). Geleneksel anlatıya göre, Bijapur'da 1656 yılında tamamlanan Gol Gumbaz adlı devasa türbenin banisi Muhammed Adil Şah (ö.1656), kendi mezar anıtını gölgede bırakacak başka bir yapı inşa edilmesini istemediği için mimarın gözlerini kör ettirir ve ellerini kestirir (Bhumgara, vd. 2008). Bazı söylencelerde ise, hükümdar için görkemli bir yapı inşa eden değil, hükümdarın inşa ettirdiği yapıyı gölgede bırakan mimarların cezalandırıldığı işlenir; İsfahan'da inşa ettirdiği Şah Mescidi'den daha yüksek bir kilise inşa eden Ermeni mimarın ellerinin Şah Abbas (ö.1629) tarafından kestirildiği anlatılır (Amirrezvani, 2007).

Atik Sinan'ın başına gelenlerin de zamanla Sinimmar anlatısı ile harmanlanarak, Sinan'ın Sinimmar ile özdeşleştirildiği bir galat-ı meşhura dönüştüğü görülür. Boğdan beyi Dimitri Kantemir (ö.1723) (1979, 201), İstanbul'da bulunduğu dönemde kaleme aldığı *Historia incrementorum atque decrementorum Aulae Othomanicae* adlı eserinde, Atik Sinan'ın caminin tamamlanmasının ardından Fatih Sultan Mehmed (ö.1481) tarafından takdir edilerek ödüllendirildiğini, ancak bu camiden daha güzel ve büyük bir bina yapıp yapamayacağı sorulduğunda, gerekli malzeme sağlanırsa yapabileceği cevabını vermesi üzerine, halefinin kendisinden daha görkemli bir mabed yaptırabilecek yetenekte bir mimara sahip olmasını istemeyen Sultan tarafından caminin kuzey girişine yerleştirilen kazığa oturtularak öldürüldüğüne yönelik bir rivayet aktarır. Sinimmar anlatısından beslenen bu dedikodunun İstanbul Rumları arasında XX. yüzyıl başlarına kadar dillendirildiği izlenir (Grosvenor, 1895, 604).

Mimarlıktaki ustalığından dolayı Sinimmar ile karşılaştırılan Atik Sinan'ın başına gelenlerin, Sinimmar'ın akıbetinden uyarlanmış bu ve benzeri çeşitlemeleri, gerçek hikâyeden daha ilgi çekici olduğundan halk arasında dillendirilerek zamanla yerleşmiştir. Dönem kaynaklarının

büyük çoğunluğunun bilinçli ya da bilinçsiz suskunluğu nedeniyle halk söylencelerinden beslenen anlatılar aracılığıyla bir Osmanlı Sinimmar'ına dönüşen Atik Sinan'ın başına gerçekte ne geldiği zamanla unutulmuş, hakkındaki rivayetler çeşitlenmiş, hayal ürünü detaylarla çeşnilendirilmiş, akıbeti bilinçli ya da bilinçsiz şekilde çarpıtılmış, dikkat başka konulara çekilerek dağıtılmış, bazen de doğrudan reddedilmiş, hatta sansürlenmiştir. Trajedisinin, mesleki kariyerinin önüne geçtiği Atik Sinan, günümüzde popüler kültürün bir konusu olmuş; farklı bakış açıları ile piyes, dizi film, animasyon, karikatür, şiir, öykü, roman gibi muhtelif mecralarda işlenen bir karakter haline gelmiş, kimi zaman görgü tanıklıklarına dayanan dönem kaynakları ile süslenerek, mitler ve gerçekleri harmanlayan ilgi uyandırıcı rivayetler eşliğinde adeta yeniden inşa edilmiştir. Popüler kültür yaratımı Atik Sinan, böylece, akademik araştırmalara dayanan gerçek Atik Sinan'ın yerini almıştır. Bu çalışma, bir Osmanlı mimarı olan Atik Sinan'ın trajedisini gerçekler ve manipülatif söylenceler eşliğinde tartışmayı; popüler kültürde yer bulan anlatılar ile görgü tanıklıklarına dayanan birincil kaynakları ayıklamayı amaçlar.

ATİK SİNAN KİMDİR?

Fatih Sultan Mehmed'in mimarı olarak bilinen Atik Sinan'a ilişkin yaklaşık bir yüzyıl sonra Osmanlı mimarlığının en tanınmış mimarı olacak adaşı Mimar Sinan (ö.1588) hakkındaki gibi yoğunluklu bir araştırma külliyatı bulunmaz (1). Atik Sinan'ın kimliğine ilişkin en net bilgiyi 1464 (VGMA, 633:19/42-43) ve 1468/1469 (VGMA, 633:19/43-45) yılında düzenlenmiş olduğu iki vakfiyesi sunar; Sinan, ilk vakfiyede '*Sinân Yusuf bin 'Abdullahü'l-'atik'l-mi'mâr'*, ikinci vakfiyede '*Hoca Sinânü'd-din Yusuf bin 'Abdullah'ül-'atik'ül-mi'mâr'ül-emîrî'* künyesi ile anılır (Resim 2) (2).

Atik Sinan, günümüzde, adaşı Mimar Sinan ile karıştırılmamak adına vakfiyelerinde de zikredilen 'Atik' lakabıyla anılır. 'Atik' sözcüğünün sözlük anlamlarından biri 'eski'dir. Halk arasında ve bazı kaynaklarda 'atik' unvanı aynı adı taşıyan iki Osmanlı mimarını birbirinden ayırmak için kullanılan bir sıfat olarak alımlanır (Kunter ve Ülgen, 1939, 6-7; Arseven, 1984, 151; Goodwin, 2012, 148). Bu kabule göre, Atik Sinan, 'Eski Sinan'; bir yüzyıl sonra yaşamış adaşı Mimar Sinan ise 'Yeni Sinan'dır. Oysa, Atik Sinan'ın henüz bir 'yeni'si yok iken kendi düzenlettirdiği vakfiyede bu unvan ile anılıyor olması, 'atik' unvanının 'eski' anlamında değil, ancak, diğer sözlük karşılığı olan 'azat edilmiş köle/azadlı' anlamında kullanıldığını gösterir (Konyalı, 1953, 82) (3). Osmanlı toplumunda Müslüman kökenli kimselerin köleleştirilmiyor olması, Sinan'ın sonradan İslam'ı seçen ve azat edilen bir mühtedi olduğuna işaret eder. Nitekim, vakfiyelerde, Osmanlı geleneğinde mühtediler için kullanılan 'Allah'ın kulunun oğlu' anlamına gelen 'bin 'Abdullah' künyesi ile anılmaktadır. Atik Sinan'ın akıbetine ilişkin, Sinimmar kıssasından uyarlanmış bir rivayet sunan Dimitri Kantemir (1979, 201), onun, "Kristodulos" (Hristodulos) adında bir Rum olduğunu kaydeder (4). 'Abdullah' isminin Grekçe karşılığına yakın olan ve 'İsa'nın kulu' anlamına gelen 'Kristodulos (Hristodulos)' ismi, kişinin gayrimüslim oluşuna göndermede bulunan jenerik bir isim gibi görünmektedir. Adı bilinmeyen ya da zikredilmek istenmeyen gayrimüslim kişiler, tıpkı fetva kayıtlarında karakterize edilen anonim şahısların 'Amr' ve 'Zeyd' isimleri ile anılıyor olması gibi bu isim ile anılıyor olmalıdır. Örneğin, Bursa'da Kaplıca Mimarı olarak da bilinen, Hüdavendigar İmareti'nin gayrimüslim mimarının adı da bazı kaynaklarda aynı isimle anılmaktadır (Çağaptay, 2011, 165; Yılmazyaşar,

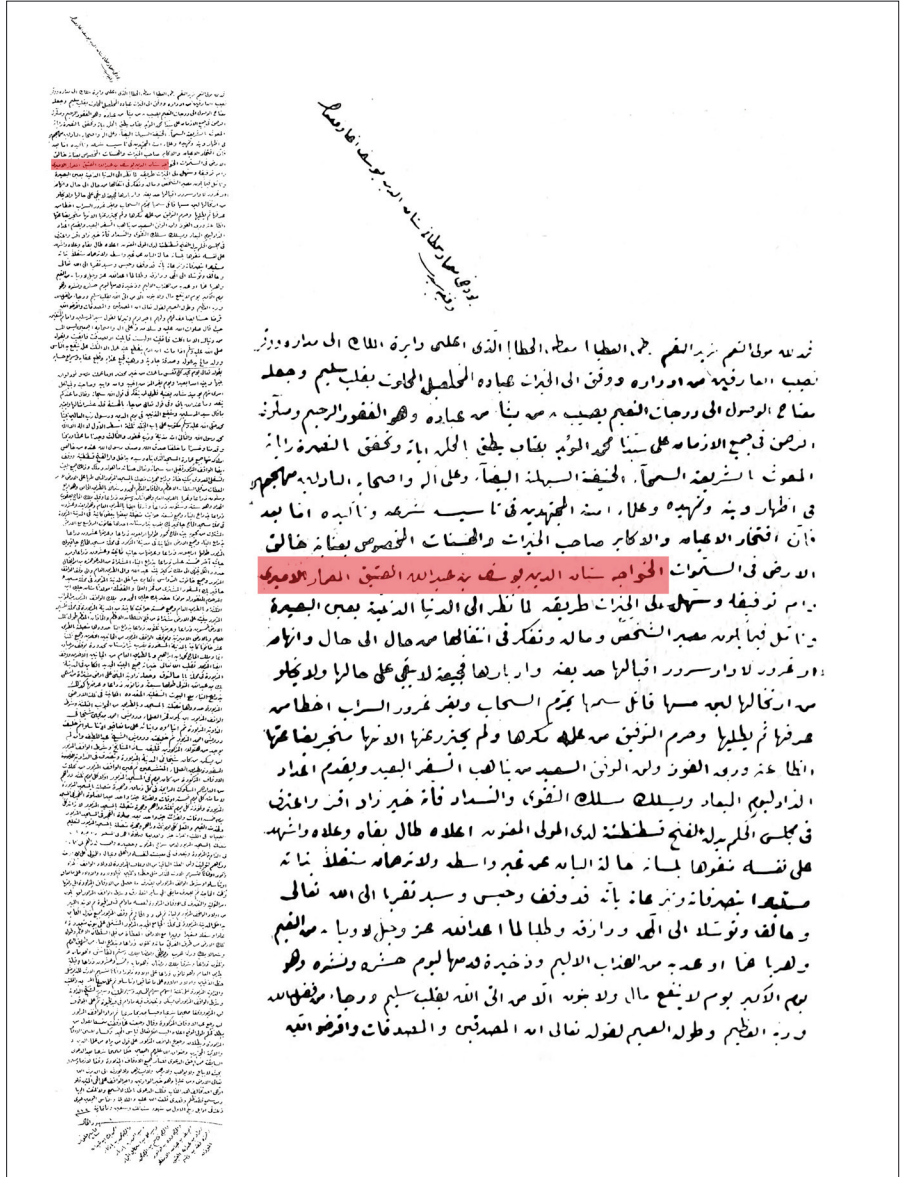
1. Atik Sinan'a ilişkin tek monografi, trajik akıbetine ilişkin birincil kaynakların neredeyse tümünü tartışan ve çeşitli vesilelerle konuya değinen diğer araştırmalar için temel kaynak olan İbrahim Hakkı Konyalı'nın *Azadlı Sinan* adlı eseridir (Konyalı, 1953). *Azadlı Sinan*, düzenlenmiş olduğu vakfiyeler, kabir taşı, dönemin görgü tanıklarına ait kayıtlar ile hakkındaki çeşitli rivayetleri içermesi bakımından Atik Sinan'a ilişkin yapılmış en kapsamlı çalışma olmasının yanı sıra, çoğu modern araştırmacının haberdar olduğu ancak bazı kısımlarını görmezden gelmeyi, bir nevi sansürlemeyi tercih ettiği bir kaynaktır. Zikredilmesi gereken diğer araştırmalar; Babinger, 1927, 548-51; Martinovitch, 1935, 285-98; Kurdian, 1937, 109-113; Martinovitch, 1945, 265-8; Mayer, 1956, 58-61; Önge, 1969, 8-9; Sönmez, 1995, 461; Yüksel, 1999, 143-7; Yerasimos, 2005, 37-62; Babinger, 2010, 255-7; Yerasimos, 2010; Necipoğlu, 2013, 113-205; Keskin, 2020, 162; Raby, 2020, 247-86.

2. Vakfiyeler Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi 633 numaralı defterde yer almaktadır.

Künyelerin Türkçeleri 'Azadlı mimar Abdullah oğlu Sinan Yusuf' / 'Abdullah oğlu emir mi' mâr azadlı Hâce Sinânü'd-din Yusuf' şeklindedir. Sinan'ın vakfiyeleri için: Konyalı, 1953, 3-40.

3. Örneğin, Ahmed Refik (1977, 23), Sinan'dan "Eski Sinan" olarak bahseder. Ayrıca bakınız: Goodwin, 2012, 148.

4. Osmanlı tarihçisi hekim Hayrullah Efendi (1971) de Kristodulos ismini zikreder. İsim konusunda çağdaş araştırmalar; Babinger, 1927, 548-51; Martinovitch, 1935, 285-98; Kurdian, 1937, 109-113; Martinovitch, 1945, 265-8; Babinger, 2010, 255-7.

Resim 2. Atik Sinan'ın 'Hoca Sinânü'd-din Yusuf bin 'Abdullah'ül-'atik'ül-'mî'mâr'ül-'emînî' künyesi ile anıldığı 1468/1469 yılında düzenlenmiş olduğu ikinci vakfiyesi (VGMA, 633:19/43-45).

2018, 11; Keskin, 2020, 156-157). Öte yandan, 'atik' unvanını 'eski' anlamı ile kabul eden yayınlarda "Kristodulos" (Hristodulos) ismine şiddetle karşı çıkılıyor olması (Kunter ve Ülgen, 1939, 6-7; Arseven, 1984, 151), bu unvanın Sinan'ın kökenine ilişkin göndermesine üstü kapalı bir reddiye teşkil ettiği anlaşılır.

Vakfiyelerden anlaşıldığı kadarıyla, Müslüman olduktan sonra çeşmesinin üzerinde bulunan bir çift kumru rölyefine nazaran Kumurlu Mescid (Resim 3, 4) ismini alan bir mescid, Baba Saltuk ya da Aşık Paşa adıyla anılan bir zaviye ve mektep inşa eden Atik Sinan'ın vakıfları arasında bir de kilise yer almaktadır (5). 1464 tarihli vakfiyede işaret edilen söz konusu kilisenin, Fener'de bulunan bir XIII. yüzyıl yapısı ve aynı zamanda İstanbul'da bulunan camiye çevrilmemiş tek Bizans dönemi ibadethanesi olan, halk arasında Kanlı Kilise olarak tanınan Theotókos Panaghiótissa / Panaghía Muchliótissa adlarıyla bilinen bina olduğu kabul edilir (Resim 5). Sultan Mehmed tarafından Sinan'a ya da Sinan'ın ricası üzerine annesine bağışlanan kilisede (Müller-Wiener, 2016, 204-5), yapının camiye

5. Kumurlu Mescid için: Ayverdi, 1989, 439-42; Zaviye için: Yüksel, 1999, 146.

Resim 3. Kumrulu Mescid, Fatih/İstanbul.
(Fotoğraf: F. Yasin Köroğlu)

Resim 4. Yapıya adını veren kumru rölyefi, Fatih/İstanbul. (Fotoğraf: F. Yasin Köroğlu)

çevrilmeyeceğine ilişkin birer teminat niteliğinde olan Sultan Mehmed ve oğlu II. Bayezid'e (ö.1512) ait iki fermanın suretleri bulunur (Van Millingen, 1912, 276) (6). Kantemir (1979, 251), III. Ahmed döneminde (1703-1730) sözü edilen kilisenin camiye çevrilmek istenmesi üzerine, Hıristiyan cemaatin savunmasını bizzat üstlendiğini ve Sultan Mehmed'in, kilise ile bulunduğu sokağın tamamını Atik Sinan'a bağışladığına yönelik fermanını Çorlulu Ali Paşa'ya (ö.1711) ilettiğini ve bu ferman sayesinde kilisenin camiye çevrilmesini engellendiğini bildirerek fermanın tercümesini sunar (7). Sultan'ın Atik Sinan'a bağışladığı, onun ise ailesine vakfettiği bu kilise, ailesinin İstanbul'da meskun bulunduğu ve Hıristiyan olarak yaşamlarına devam ettiklerini düşündürür.

Vakfiyeler, Sinan'ın İstanbul'da çok sayıda gayrimenkule sahip olduğunu bildirmektedir; 1464 tarihli ilk vakfiyeye göre Sinan, Sultan tarafından kendisine verilen arazi ile Kumrulu Mescid'in giderleri için yakınında bir dükkân, dört hücre, bedestende dokuz dükkan, bir başcı dükkanı ile ona bitişik dükkanlar ile yukarıda bahsedilen kilise ile ona bağlı iki hücre; günümüze ulaşamayan zaviyenin giderleri için bedestende on iki, Çemberlitaş'ta on beş olmak üzere çeşitli dükkanlar vakfetmiştir. 1468/1469 tarihli ikinci vakfiyede mescidin yanına tek katlı bir mektep ile yirmi sekiz dükkân ve dört oda daha eklenmiştir. Vakfiyede, ayrıca 2500 metrekareye yakın bir arazinin Sultan tarafından Sinan'a bağışlandığı belirtilir (Konyalı, 1953, 3-43; Ayverdi, 1989, 439-40). Her iki vakfiyesi, Sinan'ın, 3500 metrekareden fazla arazi, kırktan fazla dükkân, çeşitli evler ve hücreler ile bir kiliseyi vakfedecek bir mali güce sahip olan önemli bir figür olduğunu gösterir (Yerasimos, 2010, 211-2).

Sinan, 1468/1469 tarihli ikinci vakfiyesinde anıldığı üzere 'emîrî mimar' yani sultanın mimarı olarak daha önce hiçbir Osmanlı mimarının anılmadığı bir sıfatla zikredilir (VGMA, 633:19/43-45; Konyalı, 1953, 22). Bu kayıt, onun, oluşum sürecinde bulunan Hassa Mimarlar Ocağı'nın ilk üyelerinden biri olduğuna işaret eder.

ATİK SİNAN'IN AKİBETİ

Atik Sinan'ın ölümüne ilişkin en açık bilgiyi, kendi inşa ettirmiş olduğu Kumrulu Mescid'in haziresinde bulunan kabir kitabesi verir (**Resim 6**):

6. Fatih Sultan Mehmed'in fermanı kilisenin Sinan'a, II. Bayezid'in fermanı ise yeğenine bağışlandığını bildirir (Maria B., 2016).

Yapı hakkında ayrıca: Gurlitt, 1907, 36-7; Eyice, 1963, 42-3;

7. İlgili fermanın çevirisi:

"Ey İstanbul Subaşı, sen ki şerefle ortaksın, yüce acımamız ve lütfumuz sayesinde, mükemmel çalışmaların ödülü olarak mimar Kristodulos'a Küçük Cafer adındaki sokağı hibe ettim. Magulyotisa Kilisesi'ne git ve bunu sınırlayan boş yerlerle birlikte adı geçen sokağı çiz ve sonra, senin de inanacağın bu hatt-ı şerife göre, bu yerleri Kristodulos'un mülkiyetine geçir" (Kantemir, 1979, 251).

Resim 5. Kanlı Kilise, Balat/İstanbul.
fotoğraf: Nicolas Victor Artamonoff, 1936.

“Tanrı’nın affına ve inayetine mazhar olan mimar Sinan, 876 yılının Rebî’ül-Evvel ayının yirmi yedinci günü (13 Eylül 1471), perşembeyi cumaya bağlayan gece, akşam namazından sonra, deniz kıyısındaki karanlık zindanda şehid edilerek ölümlü dünyadan ölümsüz dünyaya göçtü” (Konyalı, 1953, 49, Yerasimos, 2010, 212; Yüksel, 1999, 144).

27 Rebî’ül-Evvel 876 / 13 Eylül 1471 tarihi Cuma gününe gelmektedir. O halde, Sinan, 12 Eylül 1471 Perşembe akşam namazı ile yatsı namazı arasında, takriben 19:30 ila 20:45 saatleri arasında hayatını kaybetmiştir. Sinan’ın hapsedilmiş olduğu belirtilen zindanın Eminönü-Zindankapı’da Haliç surları üzerinde yer alan, Bizans ve Osmanlı dönemlerinde hapishane olarak kullanılan adını imparator tarafından burada katledildiğine inanılan Abbasi halifesi Harun Reşid’in (ö.809) elçisi Cafer’den alan burç olduğu sanılır (Yerasimos, 2010, 263) (Resim 7) (8).

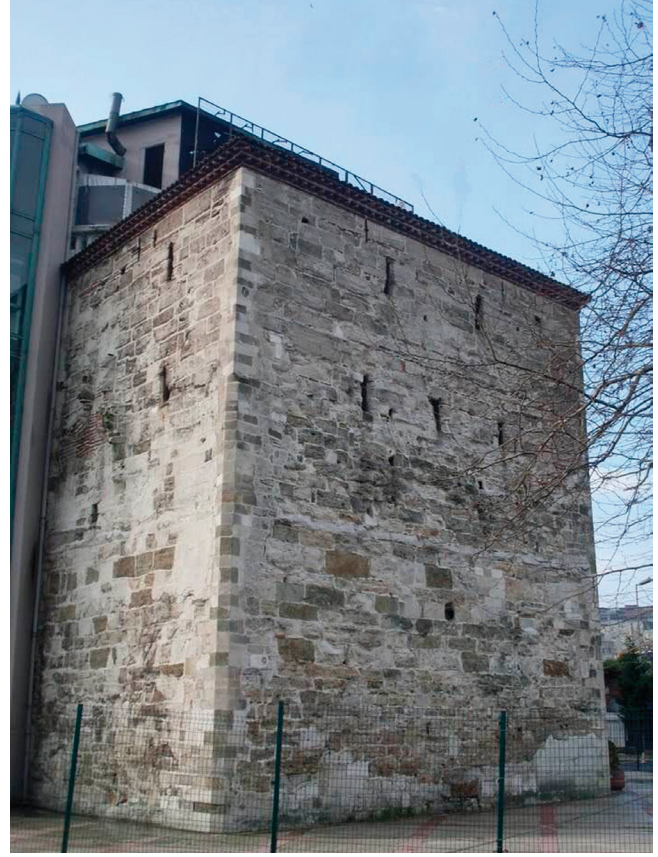
Fatih Camii’nin 1463 yılında başlayan inşası 1470 Aralık ila 1471 Ocak ayı arasında tamamlanmıştır. Kabir kitabesinde verilen bilgilere göre, Sinan, 13 Eylül 1471 günü, diğer bir deyişle, caminin tamamlanmasından yaklaşık dokuz ay sonra hapsedildiği yerde hayatını kaybetmiştir. Sinan’ın vefatı sırasında caminin inşasının tamamlanmış, medreselerin ise pencere boyuna kadar çıkmış olduğunu bildiren dönemin görgü tanıklarından Edirneli Ruhî Çelebi’nin (ö.1522) ifadesi kabir kitabesini onaylar; “Yeni Câmî’i Usta Sinân nâm usta binâ etdi ve medreseleri pencere boyuna çıkarmış idi, vaki’aya uğrayub öldi, ‘aleyhi rahma” (Ménage, 1988, 330; Yerasimos, 2005, 51).

8. Baba Cafer Zindanı hakkında: Özcan, 1991, 366-7.

Resim 6. Atik Sinan'ın kabri, Kumrulu Mescid Haziresi, Fatih/İstanbul.

Resim 7. Baba Cafer Zindanı olarak bilinen burç, Eminönü, İstanbul.

Kabir kitabesi ve Ruhi Çelebi'nin kayıtları, Atik Sinan'ın nasıl öldürüldüğü konusunda detay vermez. Öldürüldüğü yönündeki bilgiyi yaklaşık bir yüz yıl sonra tekrarlayan Gelibolulu Mustafa Âlî (2003, 62), Atik Sinan'ın, caminin inşasının tamamlanmasının ardından boynunun vurulduğunu kaydeder; *"Mi'mâr Sinân ki, Sultan Muhammed Hân Câmi'i bünyâdında dâmen-der-miyân ve nize'i- ser-tiz gibi fikr müstakim-i sâkıbla engüşt-nümâ-yı a'yâan iken ba'de-itmâmî'l-binâ, cüz'i taksirine binâ'en boynı urıldı."* Dimitri Kantermir'in XVIII. yüzyıl başlarında aktardığı, Atik Sinan'ın akıbetinin halk arasında dillendirilen bir çeşitlemesi olduğu anlaşılan Sinimmar anlatısından uyarlanan söylencede ise Sinan, caminin kuzeyinde kurulan bir kazığa oturtulmuştu. Olaya şahit olduğunu bildiren ve Sultan Mehmed'i bu konuda haksız bulduğu anlaşılan, 1512 yılı olaylarının anlatımı ile sona eren *Anonim Osmanlı Kroniği* (2000, 113) yazarı ise, Sinan'ın kabir kitabesinde bildirildiği gibi hapsedildiği yerde öldürüldüğünü yinelerken, ölümüne dövülmesinin neden olduğunu ekler; *"Sultan Muhammed Yeni Câmi'i ve sekiz medreseyi ve imâreti ve bîmârhâneyi yapan Mi'mar Sinan'ı nice dōge dōge öldürdi habs içinde."*

Kabir kitabesinin verdiği bilgiler ile olaya şahit olduğunu bildiren *Anonim Osmanlı Kroniği* yazarının birbirini onaylayan ifadelerinden anlaşıldığı kadarıyla Sinan caminin inşasının tamamlanmasının ardından alıkonulmuş ve hapsedildiği zindanda öldürülmüştür.

9. "Mi'mârbaşı ile Ebû'l-feth'in mürâfa'a-ı şer'-i Resûl olduğun beyân eder.

Bir gazûb pâdişâh-ı Cem-cenâb olmağile câmi'i binâ eden mi'mârbaşıya itâb edüp, "Benim câmi'im niçün Ayasofya kadar âli etmeyüp benim birer Rûm harâcı değer sûtunlarımı kesüp câmi'im alçak etdin?" dedikde mi'mâr eydir: "Pâdişâhım İslâmbol'da zelzele çok olup metânet üzre inkırâzu'd-âdevrân mü'ebbed ola deyü iki amûdu üçer zirâ' kesüp câmi'-i Ayasofya'dan sehel alçak etdim" deyü özür buldu. "Özrü cürmünden eşeddir" deyü Ebû'l-feth amân vermeyüp mi'mârbaşının iki ellerin bileklerinden kat' etdi. Ertesi gün mi'mârbaşı ehl (ü) iyâliyle İslâmbol mollâsı olan (--) hazretlerinin huzûruna varup Ebû'l-feth Gâzî'den şikâyet edüp, "Mürâfa'a-i şer' olunmasın taleb ederim" dedikde derhâl (--) hazretleri kethüdâsını Ebû'l-feth'e gönderüp şer'-i şerife da'vet eder... mi'mârbaşı da'vâya âğâze edüp eydir: "Sultânım, ben bir üstâd-ı kâmil mi'mâr (u) mühendis-i âmil idim. Bu âdem, 'Benim câmi'im niçün alçak edüp iki direğim kesdin' deyü benim iki ellerim kesüp beni kâr (ü) kesbimden ve kifâf-ı nefsimden alıkoyup ehl (ü) iyâlim beslemeğe iktidârım kalmadı. Emir şer'-i şerifin" deyüp summun bükümün durdu. "Beğim ne dersin, bu âdemın ellerin siz mi kat' etdiniz?" deyince hemân Ebû'l-feth, "Vallâhi sultânım, bu âdem benim birer Mısır harâcı değer amûdlarım kat' edüp câmi'im bî-şöhret olup alçak olduğuyçün ellerin kat' etdim. Emir şer'-i şerifindir" dedikde hemân (--) hazretleri, "Beğim şöhret âfetdir. Câmi' sahrâda (ve) küşâde olsa ve alçak olsa ibâdete mâni' değildir. Senin taşın cevâhir dahi olsa kıymeti yine bir taçdır. Ammâ bu âdem meleken mükerrem, kırk yılda hâsıl olur. Ve nâ-şer'î kat'-i yed edüp tehevür etmişiz. Bu âdem kârdan kalup şimden gerü kârı cimâ' etmek olsa gerekdir. Evlâd (u) ensâbı kesret üzre olup kifâf-ı nefsleri şer'an senin üstüne lâzımdır. Ne dersin beğim?" dedikde hemân Sultân Mehmed, "Emir şer'in" dedükde (--) hazretleri, "Emr-i şer' budur kim mi'mâr da'vâ etse şer'an sizin dahi elleriniz kat' olunur." (Evliya Çelebi 1996, 61-2).

Evliya Çelebi metnin devamında "Andan mi'mârın baş halîfesi Abdâl Sinân mi'mâr-başı olup bu câmi'e niçe zamîme âsâr-ı binâlar etdi" diyerek devam ederek, caminin inşasını Atik Sinan'a tamamlattırır. Bu durum yapının mimarına ilişkin bir bilgi eksikliği yaşadığına işaret eder.

10. Kadı Hızır Bey hakkında; Yazıcıoğlu, 1998, 413-5.

11. Bu uydurma ismi ilk ortaya atanın tarihçi Yavuz Bahadıroğlu olduğu anlaşılır. Bahadıroğlu, hemen hemen tüm yayınlarında yer verdiği bu söylenceye İpsilanti ismine ilişkin herhangi bir kaynak göstermemektedir.

12. İpsilantis ailesi hakkında: Sözen, 2000.

MANİPÜLASYON / ANAKRONİ: TRAJEDİDEN TRAGEDYAYA SİNAN'IN AKİBETİNE İLİŞKİN POPÜLER SÖYLENCE

Dimitri Kantermir'in naklettiği Sinimmar anlatı uyarlanmış romantik anlatı ilgi çekici olsa da, Atik Sinan'ın öldürülmesinin ardında daha ciddi bir mesele yatıyor olmalıdır. Evliya Çelebi (ö.1682) (1996, 61-62), XVII. yüzyılda kaleme aldığı *Seyahatname*'de mimarın akıbetine dair farklı ve ilginç bir söylence sunar. Atik Sinan'ın adını zikretmeyen Evliya Çelebi'ye göre, Sultan, caminin inşasında kullanılmak üzere getirttiği sütunları keserek kendi adını taşıyacak olan caminin Ayasofya kadar yüksek bir yapı olmasına engel olduğunu düşündüğü mimarbaşına bunun nedenini sorar; İstanbul'da çok deprem olduğunu bu yüzden yapının ayakta kalabilmesi için sütunları kesmek zorunda kaldığını söyleyen mimarbaşının cevabından tatmin olmayarak ellerinin bileklerinden kesilmesini emreder. Söylencenin devamında mimarbaşı Sultan Mehmed'i dava eder; adı verilmeyen kadı, caminin yüksek ya da alçak oluşunun ibadete mani olmadığına ve Sultan'ın şeriatı aykırı, keyfi bir iş yaptığına karar vererek kısasa, yani Sultan'ın ellerinin kesilmesine hükmeder. Mimarbaşı ile hükümdar arasındaki dava, Sultan'ın suçunu kabullenerek kendisine tazminat ödemeye mahkum edilmesiyle sonlanır. Söylence, Sultan ile kadı arasında geçen ve Sultan'ın kadıyı kendisini hükümdar olduğu için kayırmadığı, kadının da Sultan'ı hukukun üstünlüğünü kabul ettiği için takdir ettiği diyalog ile sürer (9).

Günümüzde halen oldukça popüler olan bu söylence, sonuç kısmında, dikkatleri kadı ile Sultan arasında geçen diyaloga çekerek Osmanlı adalet sistemi ve Sultan Mehmed'in hakkaniyetini yücelten bir kıssaya dönüşür (Ünver, 2015, 139). Mimarın ölümü ise kıssada konunun dışında kaldığı için yer bulmaz. Atik Sinan'ın başına gelenler böylece Sultan ile kadı arasında geçen diyalogun gölgesinde kalır iken, söylence Sultan'ın keyfi ve hukuksuz davranışını aklama yönünde amacına ulaşır.

Olayı Osmanlı adalet sisteminin bir övgüsüne çeviren ve birbirini tekrar eden bazı popüler yayınlarda adaleti tesis etmek üzere davaya İstanbul'un ilk kadısı Hızır Bey atanır. Evliya Çelebi'nin ismini vermediği kadı böylece Fatih Camii'nin temelini atılmasından yıllar önce 1459'da vefat eden Hızır Bey ile vücut bulur (**Resim 8**) (10).

Çoğu kez "Rum mimar" olarak anılan mimarbaşı ise bazen Kommenos hanedanı ile akrabalığı bulunan Fenerli bir Rum aile olan İpsilantis Ailesi'ne mensup "İpsilanti Efendi" adıyla karakterize edilir (11). XVIII. yüzyıldan itibaren siyasi alanda etkili hale gelen ve Balkanlarda Osmanlılara karşı gerçekleşen kalkışmalarda önemli rol oynayan, aynı zamanda Rum bağımsızlık hareketine destek veren ve bu nedenle bir fesat yuvası olarak görülen İpsilantis Ailesi ile ilişkilendirilerek yeni bir kimlik biçilen mimar bir bakıma baştan şüpheli ilan edilir (12). Osmanlı adalet sistemi, mahkemenin gidişatına değinilmeden önce, hakkaniyet terazisinin bir kefesine Sultan Mehmed'i diğer kesesine ise "Rum mimar İpsilanti"yi koymasıyla dahi övgüye değer görülür (Bahadıroğlu, 2011).

Günümüzde, mahkeme söylencesini Osmanlı adaletinin bir örneği olarak sunan, çeşitli yayınlarda ve sosyal medya platformlarında yer bulan çeşitli animasyonlar, canlandırmalar ve anlatılar içeren görüntü kayıtlarında, Evliya Çelebi'nin kayıtlarında bulunmayan hayali detaylar aracılığıyla tüm suç mimara yüklenir (**Resim 8**). İslam düşmanı bir gayrimüslim olarak karakterize edilen mimar, dini motivasyonlar eşliğinde caminin Ayasofya'dan yüksek olmasına engel olmak için çeşitli bahaneler

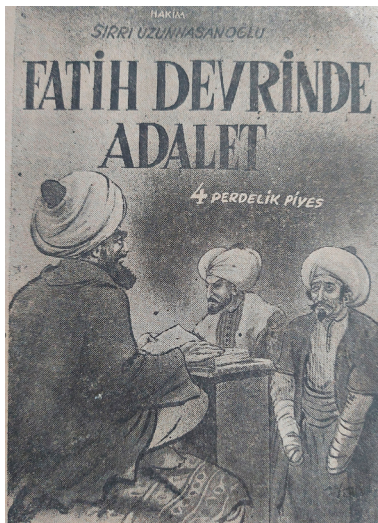

Resim 8. Sultan ile mimar arasındaki davayı Osmanlı hukuk sistemine bir övgü aracı olarak yorumlayan bir karikatür, İbrahim Özbadak, 2017.

13. Atik Sinan'a ilişkin çeşitli sosyal medya yayınları: Cüneyt Batumeli Production, 2020; Konakçı, 2020; Oruç, 2018.

uydurarak Sultan Mehmed'in getirdiği sütunları keser. Söylence, özünde suçlu olmasına rağmen mahkemede lehine karar çıkan mimarın, bu adalet karşısında göz yaşlarını tutamayarak davasından vazgeçerek Müslüman olmasıyla sonlanır (Komisyon, 2016) (13). Oysa, mahkeme söylencesine kaynak olan Evliya Çelebi (2000, 61), "Rum Mimar İpsilanti" değil "mi'mârbaşı" ifadesini kullanmakta, ayrıca, caminin inşaatında gayrimüslim çalışmadığını eklemekte, diğer bir deyişle, bahsi geçen mimarbaşının müslüman olduğunu ima etmektedir: "...binâ olundukda bennâ ve ummâlinden gayrı millet hizmet etmemişlerdir. Cümle huddâmları müselmânlar idi".

Mahkeme söylencesi, adalet vurgusu ile modern hukukçuların da ilgisini çekmiştir. Örneğin, Hakim ve avukat Hasan Basri Erk (1954, 42-3), *Meşhur Türk Hukukçuları* adlı eserinde yer verdiği mahkeme söylencesini hukuk tarihimizin özel hadiselerinden biri olarak sunar. 1953 yılında *Fatih Devrinde Adalet* isimli dört perdelik bir piyes kaleme alan hukukçu Sırrı Uzunhasanoğlu, 'gavur mimar' şeklinde andığı mimara söz konusu piyesi Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde geçen bu mahkeme sahnesini Osmanlı adaletine bir örnek olarak gördüğü için yazdığını bildirir. Piyeste, "gavur mimar" olarak anılan mimar, Sultan Mehmed için Fatih Camii'ni değil, özünde bir Bizans dönemi yapısı olan ve 1497 yılında camiye çevrilen Küçük Ayasofya Camii'ni inşa eder (Uzunhasanoğlu, 1953). Piyese senaryosunun baskısının kapağında sultan ve Osmanlı kostümü içindeki, bezle sarılı iki eli bileğinden kesilmiş olarak temsil edilen mimar, kadının karşısında ayakta resmedilmiştir. Piyese kapağında yer bulan mimar figürü, Atik Sinan'ın popüler kültürdeki ilk görsel tasviridir (**Resim 9**).

Resim 9. Elleri kesilmiş olan mimar, davalı sultan ve kadı (Sırrı Uzunhasanoğlu, *Fatih Devrinde Adalet*, (İstanbul: Işıl Matbaası, 1953)

Sultan ile mimar arasında geçen davaya ilişkin söylencenin en geniş kitlelere ulaştığı platform, ulusal televizyon olmuştur. 2013-2014 yılları arasında TRT'de yayınlanan *Osmanlı Tokadı* adlı dizide işlenen mahkeme sahnesinde 'Santos Efendi' ismiyle izleyiciye sunulan mimar, inşaatı zamanında tamamlayamadığı gerekçesi ile işten el çektirildiği ve çalıştığı süre karşılığında hakedişini alamadığı için mağdur olduğundan dolayı Sultan'ı kadıya şikayet eder (Osmanlı Tokadı, 2013). Geniş kitlelere hitap

eden bu televizyon dizisinde, Sultan'ın mimarı öldürdüğüne yönelik kayıtları göz ardı eden ve dikkati adalet temasına yönlendiren popüler söylence dahi bir nevi sansürlenerek 'mimarın ellerinin kesilmesi', 'mimarın işten el çektirilmesi' ile ikame edilir.

Atik Sinan, söylencenin zaman içindeki yolcuğunda çeşitli isimler almış, Rum mimar, gavur mimar gibi sıfatlarla ötelenmiş, gayrimüslim kökenine vurguyla camiye kasıtlı olarak Ayasofya'dan alçak kılmakla suçlanmış olsa da dava sonunda her zaman haklı çıkar. Sinan'ın ölümü konusunda suskun kalan ve dikkati adalet temasına çekerek olayı çarpıtan mahkeme söylencesini, Sultan'ın mimarı öldürttüğüne yönelik ithamlar karşısında haklı çıkartmaya yönelik bir algı manipülasyonu aracı kullananlar işin sonunda her şekilde haksız bulunan, fevri kararlar veren bir Sultan Mehmed imgesi yaratırlar.

DEKOR

Uzunhasanoğlu (1953, 11), piyesinde yer verdiği mahkeme sahnesine hayali bir dekor kurgular iken, Üsküdar'da bulunan, Osmanlı dönemine ait özgün bir mahkeme binası olduğu kabul edilen ve Fatih Mahkemesi adıyla tanınan yapının mimar ile Sultan arasındaki davanın görüldüğü yer olduğu yakıştırması yapılır (14). Böylece, söylenceye gerçekten yaşamış bir kadının ardından gerçek bir de dekor atanır. Türkiye Gazetesi'nin 01.10.2006 tarihli "Fatih'in Yargılandığı Bina Müze Oluyor" başlıklı haberine göre, Üsküdar Belediyesi tarafından restore edilerek 2008 yılında Adalet Tarihi Müzesi olarak hizmete açılan yapının bir bölümünde Sultan Mehmed, kadı Hızır Bey ve eli kesilen Rum mimarın balmumu heykelleri yer alacaktır. Günümüzde tekrar düzenlenerek kütüphane olarak kullanılan yapının girişinde yer alan bilgi panosunda, binanın Sultan Mehmed ile mimar arasında geçen davaya ev sahipliği yaptığı ilan edilmektedir (Resim 10, 11).

ROMANTİZM: TARİHİ KAYITLAR İLE SÖYLENCELERİN UZLAŞISI

Atik Sinan'ın konu edildiği edebiyat ürünlerinde, dönem kaynakları ile oldukça ilgi çekici olduğundan göz ardı edilmediği anlaşılan Evliya Çelebi kaynaklı popüler söylence harmanlanır. Mahkeme motifi kimi zaman ortadan kalkarken, olay örüntüsü doğrudan Atik Sinan'ın ellerinin kesilmesi ve ardından dövülerek öldürülmesi çevresinde şekillenir; okuyucu, mimarın dramı ile ajite edilir.

Enis Batur (1999, 141), *Azatlı Sinan'ın Kendi Ağzındandır* başlıklı şiirinde, Atik Sinan'ın ölümünden önceki son gecesinin duygusal bir betimini yapar. Ölümü bekleyen Sinan, elleri kesilerek mesleğini yapamaz hale geldiği an zaten ölmüştür:

"Birazdan bitecek gece – son gecem, birazdan gelecek sabah – son sabahım.

Son sabahımla birlikte kapanacak benim koyu hikayemin kapısı, olanların önüne su ve hava geçirmez bir duvar örülecek.

Yüce sultanım buyurmuş: Ölesiye dövülecek Benden yüceliğini esirgeyen mimarım,

Kule'nin dibinden yükselen çığlıkları şehrimin bütün köşelerine dağılacak, cümle alem duyacak sese sinmiş korkuyu, ben ki ne sur tanıdım ne su bildim

karşıma çıksın ve orada dimdik dursun, binbir el gidip Sinan'ıma boyuna vursun.

Resim 10. Mimarın şikayeti üzerine Sultan'ın yargılandığı kabul edilen bina: Fatih Mahkemesi / Yedi Güzel Adam ve Öncüler Kütüphanesi, Üsküdar, İstanbul.

Resim 11. Mimarın şikayeti üzerine Sultanın yargılandığı kabul edilen mahkeme odası, Üsküdar, İstanbul.

Allahım, nice öfkedir – nice hiddet taşımış o simsiyah girdapsı gözlerden ki sanırsın

şu son gecemi som kömür kılmış yaradan seninle ölçüşen sultanımdır:

Koca Bizans erimiş bakışından, kulun kulu bir şey mi?

Birazdan bitecek gece, hayatım, hikayem:

Küllerimden bir yenisi bozbulanık başlayacak.

Kör inat mı, kör inanç körükörüne dikleniş mi:

Bu vücudu, bana emanet ruhu salıp teslim etmişim dün, azatsa kendimi çoktan azad eylemişim – kalan, altındaki dünya kadar yıkık dökük, tepemdeki arş kadar boş:

Kim vurursa vursun sesim çıkmaz artık, iki elimi bileklerinden kestikleri an zaten ölmüşüm."

Mehmet Coral (2003, 34), Konstantiniye'nin Yitik Günceleri adlı İstanbul tarihinden çeşitli karakterlere değindiği tarihi romanının Sinan'a ayırdığı kısmında, kabir taşında yer alan bilgiler, Anonim Osmanlı Kroniği yazarının kayıtları ve Evliya Çelebi'nin zikrettiği söylenceyi harmanlayan yeni bir perspektif sunarak rivayetin iki farklı çeşitlemesinin bir uzlaşısını ortaya koyar:

"[Sinan ellerinin kesildiği] o günden sonra üç yıl kadar dünyadan kopuk bir biçimde yaşadı. 1471 yılının bir eylül gecesi, nedensiz bir şekilde yakalanarak, deniz kıyısında pis kokulu eski bir Bizans zindanına götürüldü. Burada hoyratça dövülerek öldürüldü..."

Boğazkesen adlı romanında, iki söylenceyi bir araya getiren Nedim Gürsel (2003, 127-8), ellerini kestirerek zindanda döverek öldürttüğü Atik Sinan'ı,

Sultan Mehmed'in rüyasına konuk ederek, mimarının bileklerinden akan kanın caminin temeline karışmasını izleyen Sultan'ı derin bir vicdan muhasebesine sokar;

"Bilekten kesilmiş iki el canlandı gözünün önünde. Mimar Yusuf Sinan'ın elleri. (...) Mehmed, mimarın ellerini kesip hapse atmalarını buyurduğunda en küçük pişmanlık bile duymamıştı. Gözünde suçluysa Sinan. (...) Mehmed şimdi, öfkesi dindikten sonra yeniden görüyor Sinan'ın ellerini. Mimarın kanı nice emek verip yaptığı caminin temeline karışıyor. Kim bilir, belki ileride bu yapı Mehmed'in değil, mimarının adıyla anılacak. (...) Pişmanlıkla karışık bir utanç duygusunun mermere damlayan kan gibi yavaşça içine yayıldığını hissediyor Mehmed. Ve hırsına, gururuna, o aniden patlayan öfkesine bir kez daha yenildiği için acı duyuyor"

Elif Şafak (2014, 169; 2015, 134), XVI. yüzyılda geçen ve Mimar Sinan'a odaklanan, Türkçeye Ustam ve Ben başlığı ile çevrilen The Architect's Apprentice adlı romanında yeni bir çeşitleme sunarak, dava rivayetine değinmeden, sütunları keserek Sultan'ın öfkesini çeken Atik Sinan'ın ellerinin, ölene kadar dövüleceği zindanda kestirildiği yönünde kurgulanmış bir hikayeyi adaşı ve meslektaşısı Mimar Sinan'ın ağzından nakleder;

"Atik Sinan hapse atılmış, orada onlarca gardiyan tarafından dövülmüş ve elleri kesilmişti. Merak eden gidip kitabesinde okuyabilirdi. Bu usta zanaatkâr, bu bilgili ve duygulu adam, deniz kenarında bir zindanda, yapayalnız ve acılar içinde bu fani dünyadan ayrılmıştı. Sırf sultanın direklerini azıcık kısalttı diye..."

OSMANLI MİMARLARI İÇİN BİR İBRET: MAKTUL SİNAN

Osmanlı mimarları içinde Atik Sinan ile aynı akıbeti paylaşan diğer bir başmimar 1662 yılında bambaşka nedenlerle katledilen Mustafa Ağa'dır (Ateş, 2022, 166-70). Trajedisi sözlü geleneğe yansımayan Mustafa Ağa'nın aynı kaderi paylaştığı Atik Sinan'ın akıbetinden haberi var mıydı bilinmez. Ancak, Elif Şafak'ın romanında Atik Sinan'a ilişkin söylenceyi dillendiren Mimar Sinan, yaklaşık yüzyıl sonra, aynı pozisyonu paylaştığı selefinin akıbetinden gerçekten de haberdardır; Sâî Mustafa Çelebi (ö.1595) tarafından kaleme alınan otobiyografilerinden *Tezkiret'ül Bünyân*'da, Kanuni Sultan Süleyman (ö.1566) ile aralarında geçen ve Atik Sinan'dan bahis açılan bir diyalogu aktarır. Süleymaniye Camii'nin inşası sırasında şantiyeyi ziyaret eden Sultan Süleyman, caminin neden tamamlanmadığı konusunda hiddetlenerek Mimar Sinan'ı, Atik Sinan'ın akıbetini hatırlatarak tehdit eder. Bu çıkışı üzerine caminin iki ayda tamamlanacağı cevabını alan Sultan Süleyman, buna inanmayıp caminin bu süre zarfında tamamlanmaması durumunda olacaklar konusunda Mimar Sinan'ı ikinci kez uyarır. Şantiye alanından saraya döndüğünde, Mimar Sinan'ın can korkusundan aklını oynattığını düşünen Sultan, beraberinde bulunan ağalara caminin ne zaman tamamlanacağını bir de onların sorması ister:

- "Nedür bu benüm cami'üm ile mukayyed olmayub gayrimühim olan nesnelere ile ta'til-i evkat eylersün? Ceddüm Sultan Mehmed Han mi'marı sana numune yetmez mi?" dedi ve; "bana bu bina ne zamanda tamam olur, tiz haber vür! Yoksa sen bilirsin" dedi.

Çünkü bu şiddet ü hiddet ile Padişah-ı cihan-penahda kemal-i gazabı müşahade eyledüm, bu mur-ı za'ifül-hal mebhut u lal oldum. Ahir, kudretullah ile lisanuma bila'rüyet bu cari olur ki: - "Saadeetlü padişahumun devletünde iki ayda tamam inşallah tamam olur" dedüm. Ol dem sa'adetlü Padişah rikabında bulunan ağalara;

- "Bire, şuna su'al edün, cümleten bu bina ne zamana kadar tamam olur?" deyü buyurdıklarında ağalar dahi:

- "Mi'mar Ağa, Sa'adetlü padişah ne buyururlar, işidür misin? Bu bina kaçan kapusu kapayup tamam olur?" dedüklerinde yine:

- "iki ay tamam olunca bu bina da tamam olur" dedüm. Hazır olan ağaları merhum şahid tutup:

- "Mi'mar! Hele iki ay olunca tamam olmaz ise senünle söyleşevüz!" deyüp Saray-ı Hümayunlarına revane oldılar. Saraya vardıklarında hazinedar başına ve sayir ağalara buyururlar ki:

- "Mi'marun cünunu zahir oldı. Heç iki ayda nice yıllık kar mümkün midür? Herif başı korkusundan aklını aldurdu. Çağırup siz de su'al eylen, görün ne cevab verir" deyü buyururlar." (Crane-Akın, 2006, 151).

Doğrudan Mimar Sinan tarafından aktarılan bu diyalog, hem onun hem de Sultan Süleyman'ın, Atik Sinan'ın akıbetinden haberdar olduğunu gösterir (benzer bir yorum: Faroqhi, 2005, 153). Sultan'ın, Mimar Sinan'ın meslektaşının başına gelenlerle tehdit edilmesinin ardından, abartılı bir ifade de olsa, aklını oynattığından şüphelenmesi, Atik Sinan'a verilen cezanın ve aynı zamanda Mimar Sinan'a yöneltilen tehdidin ağırlığına işaret eder.

RED, İNKAR, SUSKUNLUK

Tezkiret'ül Bünyân, Atik Sinan'ın başına gelenleri bizzat Sultan Süleyman'ın ağzından doğrulamasına karşın, günümüz mimarlık ve sanat tarihi literatüründe olup bitenler kimi zaman kaynaklar görmezden gelinerek doğrudan reddedilmiş, kimi zaman da çeşitli bahaneler eşliğinde inkar edilmiştir. Örneğin, konuya etraflıca değinen Ekrem Hakkı Ayverdi, kabir kitabesini merkeze alarak, Sinan'ın Sultan tarafından öldürülmüş olduğuna çeşitli bahaneler üretmek karşılığında çıkar. Öncelikle, kabir taşlarındaki yazıların estetik niteliksizliğini eleştiren, ardından yazan kişinin Arapça'ya hakim olmadığını ve yazım yanlışları yaptığını bildirerek, üstü kapalı olarak kabir kitabesinin güvenilir olmadığını mesajını verir. Bu konuya etraflıca değinen Konyalı'nın *Azadlı Sinan* adlı çalışmasına göndermede bulunmasına rağmen, Sinan'ın öldürüldüğüne ilişkin onun zikrettiği dönem kaynaklarına değinmeyen (ya da görmezden gelen) Ayverdi (1989, 442)'ye göre, Osmanlı döneminde 'şehit' ifadesi olur olmaz herkesin için kullanılabilen, bu bakımdan kabir taşında geçen bu ifade sözlük anlamını karşılamamakta, ancak katibin metin içinde kafiye yakalama düşkünlüğüne cevap vermektedir. Sinan, Evliya Çelebi'nin bildirdiği gibi Sultan ile bir anlaşmazlık yaşamış ve hapse atılmışsa da öldürülmemiş olmalı, bir ihtimal eğer kendiliğinden vefat etmiş ise, zindanda bulunuşu bir mağduriyet olarak görülerek 'şehit' ifadesi kullanılmış olmalıdır; nitekim, Osmanlı döneminde idamlar geceleri yapılmaz ve kurula sıkı sıkıya riayet edilir. Özetle, Ayverdi'ye göre, kabir kitabesi olayı çarpıtmakta olduğundan Sinan'ın akıbeti bakımından dikkate alınmamalıdır (15).

Sedat Çetintaş (2011, 293), 4 Mart 1944 günü *Tanin* gazetesinde yayınlanan makalesinde, idam iddiasının asılsız olduğu yorumunu yapar; hatta İstanbul Beyazıt Camisi'nin de Atik Sinan tarafından yapılmış olduğu görüşünü ileri sürerek maktul mimarın ömrünü uzatır. Zeki Sönmez (1995, 461; 2009, 228), Atik Sinan'a ilişkin pasajlarında, Konyalı'nın *Azadlı Sinan* adlı çalışmasına kaynakçada yer vermesine rağmen, Sinan'ın öldürüldüğüne yönelik kayıtlardan bahsetmez. Sultan'ın Sinan'ın ellerini kestirdiğine ilişkin gerçeği yansıtmayan bir rivayetin varlığına değinerek,

15. Ayverdi'nin (1989, 442) Osmanlı'da idamların gece gerçekleşmediği savı üzerine kurduğu reddiyesine karşı çıkan Yerasimos (2010, 212), *Anonim Osmanlı Kroniği'*ne gönderme yaparak yediği darbeler sonucunda kabir kitabesinde belirtildiği üzere akşam namazından sonra ölmüş olduğu yorumunu yapar.

16. Dönemin görgü tanıklarından Çeşmî-zâde Mustafa Reşid (1993, 45-6), Fatih Camii'nin tamiri mümkün olmayacak şekilde zarar gördüğünü bildirir; "Ol zelzele-i dehşet-efzâdan Ebu'l-feth ve'l-megazi Sultan Mehme Hân-ı Gazi hazretlerinin câmi'-i vâlâ-yı fesîhü'l-ircâsının kubbesi bilkülliye münderis ü münhedim olup ve sâir sagir ü kebîr kubbeler ve divarları harâb u rahmedâr ve kabul-i ta'mir etmediği zâhir ü âşikâr olup..."

17. Julian Raby (1980, 169-276), yapının strüktürel zayıflığının tamamlanmasından kısa süre sonra anlaşıldığını ve durumun mimarın sonunu hazırlamış olabileceği yorumunu yapar.

mimar ile Sultan arasında gerçekleşen herhangi bir anlaşmazlığı keskin bir dille reddeder.

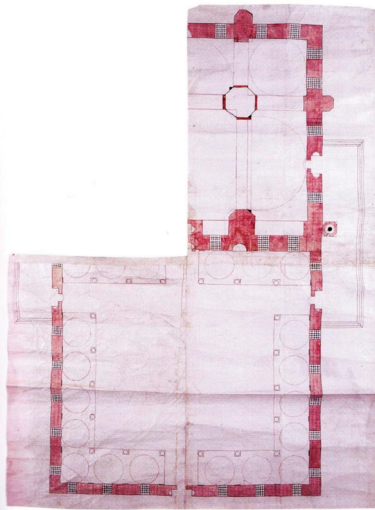
Fatih Camii üzerine yapılmış Türkiye merkezli çoğu akademik yayında, araştırmacılar, yapının mimarının Atik Sinan olduğunu zikretmelerine rağmen, muhtemelen tartışmalara dahil olmamak adına trajik akıbetine değinmez, böylece bir bakıma XV. yüzyıl kaynaklarının ekseriyetinin suskunluğuna eşlik ederler (Örneğin, Kunter ve Ülgen, 1939, 6-7; Arseven, 1984, 150-1; Öz, 1987, 57; Cantay, 1992, 78; Eyice, 1995, 244; Aslanapa, 2007, 239; Kuban, 2007, 180; Goodwin, 2012, 148). Bu yayınlardan bazılarında, akıbetine değinilmeyen Atik Sinan'ın etnisitesine ilişkin tartışmalara yer verilmesi daha elzem bulunmuş olmalı ki gayrimüslim kökenli olmadığı vurgulanmıştır (Kunter ve Ülgen, 1939, 6-7; Arseven, 1984, 150-1; Eyice, 1995, 244)

SİNAN GERÇEKTE NEDEN ÖLDÜRÜLDÜ?

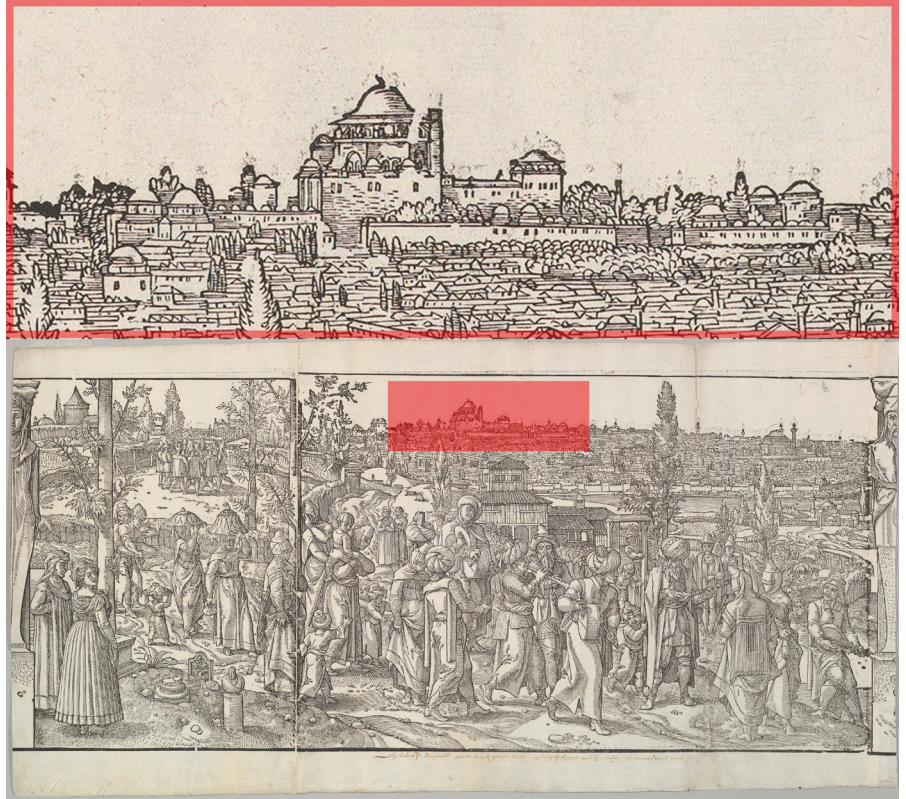
Konyalı'nın (1953, 66) "Evliya Çelebi olayı hayalhanesinde süsledikten ve mutat mübalağa süzgecinden geçirdikten sonra ibretli ve heyecanlı bir sahne halinde aksettirmektedir" şeklinde betimlediği mahkeme söylencesinin Atik Sinan'ın akıbeti hususundaki önemli noktası, sultanın onu neden cezalandırdığına yönelik doğrudan mimarlık bağlamında bir perspektif sunması ve konuyu mimarlık düzlemine çekmesidir. Anlatıda, "Benim câmi'im niçün Ayasofya kadar âlî etmeyüp benim birer Rûm harâcı değer sûtûnlarımı kesüp câmi'im alçak etdin?" sorusunu yönelten Sultan Mehmed, Atik Sinan'dan "Pâdişâhim İslâmbol'da zelzele çok olup metânet üzre inkrâzu'd-devrân mü'ebbed ola deyü iki amûdu üçer zirâ kesüp câmi'-i Ayasofya'dan sehel alçak etdim" cevabını alır (Evliya Çelebi, 2000, 61). Bu diyalog iki önemli vurgu içermektedir; bunlardan biri Sinan'ın deprem kaygısı, diğer ise Sultan'ın Ayasofya ile yarışır bir cami yapma motivasyonudur (**Resim 11, 12**).

Evliya Çelebi'nin yapının depremde yıkılabileceği yönünde kaygıları olduğunu bildirdiği Atik Sinan tarafından inşa edilen ilk cami, 1766 yılında gerçekleşen deprem sırasında yıkılmış (Mazlum, 2011, 105-31) (**16**), yerine, III. Mustafa'nın emriyle, 1767-1771 yılları arasında mimar Mehmet Tahir Ağa tarafından yeni bir cami inşa edilmiştir (Ayvansarâyî, 2001, 49-51). Evliya Çelebi, Sultan ile mimar arasında gerçekleştiğini kaydettiği bu diyalogu kaleme alırken Atik Sinan tarafından inşa edilen caminin henüz ayakta olması dikkat çeker. Anlaşılan, caminin strüktürel bakımdan pek de sağlam olmadığı ve olası bir depreme dayanıksız olduğu yönünde, yıkılmadan yaklaşık bir yüzyıl önce dahi dillendirilen bazı soru işaretleri mevcuttur. Nitekim, yapının sorunlu olduğu henüz 1509 depreminde ortaya çıkmıştır (Eyice, 1995, 245) (**17**). 1533 yılında İstanbul'a gelen ve yaklaşık bir yıl kadar Osmanlı başkentinde kalan Hollandalı ressam Pieter Coecke van Aelts (ö.1550) tarafından yapılan gravürlerden birinde, caminin kubbesinin bir kısmı ile minarelerin deprem sırasında yıkılmış olduğu izlenir (**Resim 12**). XVII. yüzyılda, 1670-1677 yılları arasında Türkiye'yi ziyaret eden ve yapıyı görme fırsatı bulan İngiliz rahip John Covel (ö.1722), caminin kubbesinin oldukça yassı olduğunu, zaman içinde çatladığını ve yıkılmaması için demir çatkılar ile desteklendiğini bildirerek, strüktürel bakımdan daha sonra inşa edilen diğer camilere nazaran problemli olduğunu bildirir (Raby, 2020, 253).

Öte yandan, Atik Sinan'ın deprem endişesi ile kestirdiği sütunlar, Sultan'ın yükseklik bakımından Ayasofya'dan daha yüce bir mabed inşa ettirmeye

Resim 12. Fatih Camii planı olduğu kabul edilen XV. yüzyıl çizimi. Planda söylenece konu olan sütun yerine bir ayağın varlığı izleniyor (Necipoglu, 2013).

Resim 13. Fatih Camii'nin 1509 depreminde gördüğü hasarı gösteren bir panorama (van Aelts, 1553)

18. Ayasofya ile Fatih Camii'ni karşılaştıran bazı Osmanlı metinleri için: Kafescioğlu, 2009, 85-91.

dair hedefinin gerçekleşmesini imkansız kılmıştır. Peki, Sultan Mehmed'in gerçekten bu konuda bir hassasiyeti var mıdır? **(18)** Benzer bir olay, yarım yüzyıl kadar önce Semerkand'da yaşanmıştır. Sözlü gelenekte, Timur'un (ö.1405) eşi Bibi Hanım'ın adını taşıyan Mescid-i Cuma'nın mimarının, hükümdarın eşine duyduğu gizli aşktan dolayı katledildiği anlatılsa da (Maillart, 1938, 211; Singh, 1963, 18; Maclean, 1974, 81), dönemin görgü tanıklarından, İspanyol kralının elçisi Ruy Gonzales de Clavijo (ö.1412), İbn Arabşah (ö.1450) ve Şerefüddin Ali Yezdi (ö.1454), 1404 yılında Hindistan seferinden dönen Timur'un inşası tamamlanan yapıdan memnun kalmayarak, daha büyük ve yükseğini inşa etmek üzere taç kapıyı yıktırdığını (de Clavijo, 2007, 166; Şerefüddin Ali Yezdi, 2013, 436), ödüllendirilmeyi bekleyen mimar Muhammed Celd'i (ya da Muhammed Jalad) ise öldürterek, malına mülküne el koyduğunu bildirir (İbn Arabşah, 2012, 356-7). Bibi Hanım Mescid-i Cuma'sı, daha ziyade İlhanlı hükümdarı Olcaytu Han (ö.1316) tarafından Sultaniye'de inşa edilen cami ile benzerlik gösteriyor olsa da (Lentz ve Lowry, 1989, 48; Blair ve Bloom, 1995, 40; O'Kane, 2017, 604), İbn Arabşah (2012, 355-6) Timur'un, günümüze ulaşamayan bu yapının değil, Hindistan'da görüp çok beğendiği bir caminin benzerinin inşasını arzuladığını bildirir. Timur'un fazlasıyla özendiği ve olasılıkla daha görkemlisini inşa etmek istediği yapının, Delhi'de 1389 yılında görmüş olduğu, 1343'te Muhammed bin Tuğluk (ö.1351) tarafından yaptırılan Cihanpenah Camii olduğu kabul edilir (O'Kane, 2017, 604). Çağdaş sayılabilecek bu örnek, Sultan Mehmed'in İslam toplumunda çok iyi tanınan Ayasofya'yı alt ederek, bir bakıma banisi İmparator İustinianus'a (ö.565) da galebe çalmak gibi bir programının olabileceğini düşündürmektedir.

Sultan Mehmed'e yakın isimlerden Tursun Bey (ö.1491?) (1977, 71), yeni caminin Ayasofya üslubunda olup, Ayasofya'nın sahip olduğu tüm

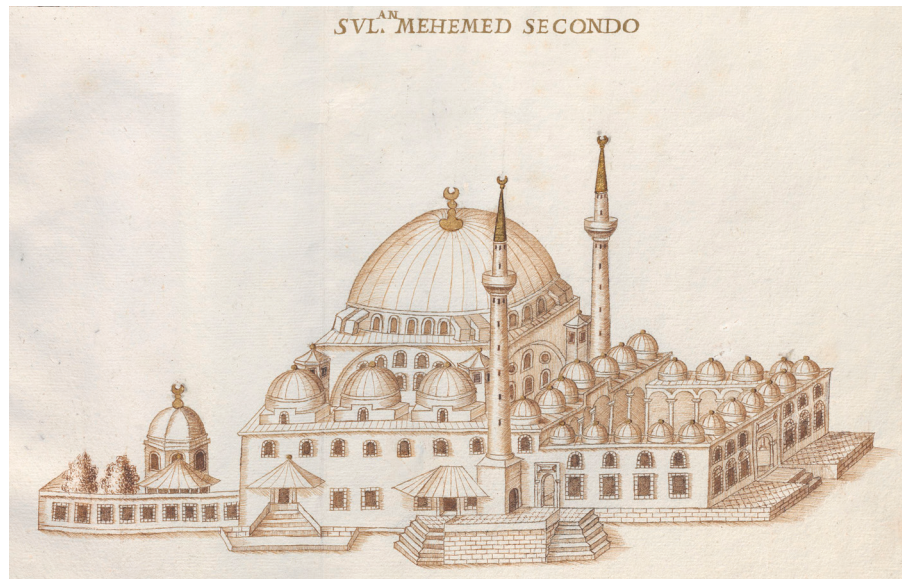
sanatları fazlasıyla barındırdığını ve daha nurlu olduğunu kaydeder; “... Ayasofya kârname resminde bir ulu câmi’ bünyâd itti, ki cemî-i sanâyi’-i Ayasofya’ya câmi’ olduğundan gayri, tasarrufât-ı müte’ahhurîn üzre nev’-i şive-i tâze ve hüsn-i bî-endâze bulup, nûrâniyyette mu’cize-i yed-i beyzâsı zâhirdür.” Okuyucuyu, yeni caminin Ayasofya’dan daha yüce olduğu konusunda ikna etme eğiliminde olduğu anlaşılan Tursun Bey’in, bu sözleri, Evliya Çelebi’nin bahsettiği şekilde bir hassasiyetin varlığını doğrular. Tasarım ve mühendislik bakımından Osmanlı mimarlığı için ciddi bir sıçrama olarak görülen cami ise gerçekte boyutları bakımından Ayasofya’nın oldukça gerisindedir (Yerasimos, 2010, 218).

Mimar Sinan’ın otobiyografilerinden *Tezkiretü’l-Bünyân*’da bulunan ifadeleri, Ayasofya’ya ilişkin hassasiyetin Osmanlı mimarlık ortamında Sultan Mehmed’in ölümünden yaklaşık bir yüzyıl sonra dahi halen gündemde olduğuna işaret eder (Necipoğlu, 2013, 184-187). Mimar Sinan, mimarlık alanında yetkin gayrimüslimlerin İslam coğrafyasında Ayasofya’nunkinden daha büyük bir kubbe bulunmadığı ve inşasının çok zor olduğu yönündeki ifadelerinin kalbinde ukde olarak kaldığını, ancak Selimiye Camii’nin kubbesini Ayasofya’dan daha geniş ve yüksek inşa ederek onlara cevap verdiğini bildirir:

“Ve halq-ı cihan dâ’ire’-i imkandan hâric didüklerinun birisi ‘Aya Sofya qubbesi gibi büyük qubbe devlet-i İslâmiyyede binâ olunmamışdur’ diyü kefer-e’-i fecerenün mi’mâr geçinenleri Müslümânlara galebemüz vardur dirler idi. Zu’m-ı fâsidlerince ‘Ol qadar qubbe turturmaq gayet müşkildür. Nâzire mümkün olsa iderler idi didükleri bu haqirûn qalbinde ‘uqde olup qalmış idi. Mezbûr câmi’ binâsında himmet idüp (...) devlet-i Sultân Selim Hânda izhâr-ı qudrat idüp bu qubbe’-i ‘âlinün andan altı zirâ’ qaddin ve dört zirâ’ devrin ziyâde eyledüm” (Crane - Akin, 2006, 155).

Ayasofya’yı alt etmiş olmaya dayanan bir böbürlenmeyi de barındıran bu ifadeler, aynı zamanda, kendinden önce hiçbir Osmanlı mimarının bunu başaramadığına yönelik en yetkin ağızdan bir itiraftır.

Özetle, Osmanlı ortamında, Atik Sinan’ın yapısının, Ayasofya’nın gölgesinde kaldığı, özellikle boyutlar bakımından gerçekleşen tartışmalar eşliğinde, Ayasofya’yı alt edemediği bilinen bir gerçektir (Yerasimos, 2010, 218). Mimari olarak alt edilemeyen Ayasofya, Hz. Muhammed’in doğduğu

Resim 14. 1766 depreminden önce Fatih Camii, çizim: Francesco Scarella, 1686, Österreichische Nationalbibliothek, Codex 8627.

gece yıkılan ve bir daha inşa edilemeyen kubbesinin, İslam peygamberinin verdiği bir avuç toprağın harcına katılarak yeniden inşa edildiğine yönelik Sultan Mehmed döneminde ortaya atılan bir rivayet ile kutsanarak İslamlaştırılır ve özümserir (Yazıcıoğlu Ahmed Bican, 2009, 162).

Kabir kitabesine göre, Atik Sinan, caminin inşasının tamamlanmasından aylar sonra hayatını kaybetmiştir; onun caminin inşasının tamamladığını, medreseleri ise pencere boyuna çıkarttığını bildiren Ruhi Çelebi'nin kayıtları (Ménage, 1988, 330) da bunu onaylar. Caminin yüksekliğinin Ayasofya'dan alçak olduğunun aylar sonra anlaşılması ve mimarın bunun üzerine cezalandırılmış olduğunu varsaymak bu bakımdan olanaksızdır. Dimitri Kantemir'in aktardığı Sinimmar anlatısından uyarlanmış söylence ise, Evliya Çelebi'nin aktardığı ile çelişir; Evliya Çelebi'de başarısızlık cezalandırılırken, Kantemir'de başarı cezalandırılmaktadır. Her iki söylence de özünde oldukça simgesel motivasyonlara dayanmaktadır. Oysa, Atik Sinan'a verilen ceza, simgesel motivasyonlardan ziyade somut nedenlere dayanıyor olmalıdır.

Sinimmar'ın akıbetine benzer bir motif, XV. yüzyılda Sultan Mehmed'in emriyle Türkçe'ye çevrilen Ayasofya'ya ilişkin Bizans anlatılarında da izlenir. Ayasofya'nın mimarı olduğu öne sürülen hayali karakter İgnatios, bu mabede eşdeğer başka bir şaheser inşa etmesini engellemek isteyen ve Ayasofya'nın Tanrı'nın yardımı ile inşa edildiği, diğer bir deyişle, mimarın Tanrı'nın aracısı olduğuna inanan halk tarafından kendi yerine hükümdar olarak atanmasından çekinen İmparator tarafından katledilir (Yerasimos, 2010, 208-9). Bu anlatıda, Sinimmar kıssalarında bulunmayan yeni bir motif devreye girer: Yapı üzerindeki hak sahipliği. Anlatı, halkın gözünde yapının; onu tasarlayan mimara mı, yoksa baniye mi, diğer bir deyişle tüm süreci finanse eden hükümdara mı ait olduğunu sorgular. Sultan Mehmed'in, çevirisini yaptırdığı bu anlatılardan haberdar olduğu kesindir. Sultan'ın, Atik Sinan'ı cezalandırılmasında, Bizans anlatılarında yer verilen yapının kime mal edileceğine ilişkin göndermenin etkisi baskın olmasa gerek. Ancak, bu anlatı yapının üzerinde temsil bağlamında bir farkındalık oluşturmuş olabilir. XIV. yüzyıl ve XV. yüzyılın ilk yarısı mimarlara ilişkin bilgi barındıran kitabeler bakımından oldukça zengindir (Keskın, 2020, 168). Mimarın adına kitabede yer verilmesine yönelik bu imtiyaz, tercih ya da gelenek, özellikle Sultan Mehmed döneminden itibaren dramatik şekilde terk edilir (19). Öyle ki, XVI. yüzyıl boyunca yüzlerce yapı inşa etmiş olan Mimar Sinan'ın adı dahi yalnızca Büyükçekmece Köprüsü'nde bulunan bir kitabede izlenir (20). Mimar adının, Sultan Mehmed döneminden itibaren yapının üzerinden silinmesini bir tesadüf olarak görmek güçtür. Sultan, anlaşmazlık yaşadığı ve cezalandırdığı Atik Sinan'ın adına caminin herhangi bir yerinde yer vererek mimarını ölümsüzleştirmekten özellikle imtina etmiş olmalı, nitekim bu aynı zamanda bir özür olarak algılanabilirdi. Öte yandan, dönem kaynaklarına yansımamış olsa da, Nedim Gürsel'in (2003, 128) *Boğazkesen* romanında kurguladığı gibi Sultan, mimarın adının yapıda temsili halinde, caminin ileride kendi adı yerine canına kastettiği Atik Sinan'ın adı ile anılacağına ilişkin bir kaygı yaşamış olmalıdır.

19. 1466 yılında onarılan Kayseri surlarında yer alan tamir kitabesinde bulunan 'el-mi'mar [...] Yahya' ifadesi Fatih Sultan Mehmed döneminde mimara göndermede bulunan tek kitabedir. (Gabriel, 1931 23-30; Mayer, 1956, 131; Sönmez, 1995, 452).

20. Kitabede, "amel-i Yûsuf b. Abdullah" ibaresi bulunur. Kitabede Sinan adı geçmez, ancak Osmanlı geleneğinde, Yusuf adı daima Sinan ya da Sinaneddin ismi ile birlikte anılır. Nitekim, Mimar Sinan, Sâî Mustafa Çelebi'ye yazdırdığı manzum otobiyografisinde kendisini, "Bu tilmîz-i habîb pîr-i neccâr / Kulun Yûsuf bin Abdullah mi'mâr" şeklinde takdim eder (Eyice, 1992, 520-1).

Gerçekte, Ayasofya'ya ilişkin Türkçe'ye çevrilen Bizans anlatıları, Yerasimos'un etraflıca tartıştığı gibi Sultan Mehmed ve Atik Sinan arasında yaşananlara değinmek için bir bahane olmuştur. Ayasofya mimarının cezalandırılmak yerine ödüllendirildiğine yönelik anlatılardan birine yer veren *Anonim Osmanlı Kroniği* (2000, 109-110) yazarı, mimar ve ustalara ücretlerinin fazlasıyla ödendiğini, ayrıca çok büyük hediyeler verildiğini,

mimarın ayrıca değerli taşlarla bezeli bir kaftan ve taç giydirilerek onurlandırıldığını, ayrıca sonsuza kadar saygıyla anılması için bir kilisede tasvir edildiğini kaydeder. Yazarın, Ayasofya anlatısının, işin sonunda mimarın ödüllendirildiği bu çeşitlemesini Sultan Mehmed'e yönelteceği eleştiriye zemin hazırlamak üzere kullandığı anlaşılır (Yerasimos, 2010, 201). Ayasofya'nın inşasına detaylı şekilde değinen ve hükümdarın mimara verdiği önemi özellikle vurgulayan yazar sözlerine *"ol zamanda görünüz kim üstâdlara nice hürmet iderlermiş. Şimdiki zamanda hürmetün ve in'âmın meğer adı kalmışdur"* şeklinde devam ederek lafı doğrudan Ayasofya'nın tam zıttı olarak gördüğü Fatih Camii'nin inşasına getirir (Anonim Osmanlı Kroniği, 2000, 111). Uzun bir eleştirinin ardından konuyu Atik Sinan'ın akıbetine getiren yazar; *"Hele işittin ki evvel zamanda üstâdlara nice mal ve nice hil'at verilirmiş şimdiki zamanda dahi nice hil'at* (burada 'kefen' anlamında kullanarak alegori yapıyor olmalı) *ederlermiş. İşte malûmun olduki, ol zamanla bu zamanın farkı nice imiş?"* diyerek yarım bıraktığı Ayasofya anlatısına geri döner (Konyalı, 1953, 59).

Dönemin görgü tanığı olan yazar, Fatih Camii inşasından bahse Evliya Çelebi'nin aktardığı söylencede de geçen sütunların kesilmesi olayı ile başlar; ancak, sütunların kesilmesi şantiyede yaşanan sıkıntılardan yalnızca biridir. Yazara göre, yaklaşık on yıl süren inşa sırasında çok büyük bir emek harcanmış, hesapsız bir maliyet ortaya çıkmıştır;

"İstanbul'da Sultan Muhammed Yeni-câmi'i yapdurduğu vakt iki direği bir nice vakt çalışdılar. İledince âkıbet uzundur diyü âciz kalup birazın kesdürdiler. Andan yerine iletdiler. Ba'zı üstâdlar şimdiki hâlde görüp ol direkleri dahı uzun gerek idi, kısa kesmişler dirler. Ya evvel zamanda ol direkleri nice getürdiler. Getürünce neler harç olduğın Allah bilür. Ve hem İstanbul'da olan Yeni-câmi' harcın ki olmuşdur kim vasf idebilür ki ne harç oldı. Cümle direkleri ve taşları hâzır ve müheyyâ düzülmüş. Heman kaldurup bir yerden bir yire komak için bu kadar mal kim harc oldu. Kıyâsun Allah bilür. On yıldan ziyâde çalışdılar. Ve hem pâdişâh Sultan Muhammed gibi pâdişâh İslâmbol'un meremmetin iki üç dört yılda güç ile meremmet itdiler. Dahı nice yerleri hârâbdur. (...)" (Anonim Osmanlı Kroniği, 2000, 111-2).

Yazar sözlerine, Ayasofya inşa edilirken maliyetin halkın sırtına yüklenmediğini, amelenin zulüm görmediğini bildirerek devam eder. Oysa, Fatih Camii'nin inşası sırasında böyle olmamış, küçük ve büyük kentlerden para toplanarak inşaatın maliyeti halka yüklenmiş, İstanbul'a zorla getirilen usta ve işçilere üçer aylık ödenek verilerek beş altı ay çalıştırılmış, şantiye türlü kusurlar bularak görevlilere ceza kesmek amacıyla sık sık teftiş edilmiş, mimar gereğinden fazla harcama yaptığı gerekçesiyle gözden düşürülmüş, böylece hazineden mümkün olduğunca az para çıkması amaçlanmıştır. Bu şekilde inşa edilmiş bir camiden sevap kazanılamayacağını, aksine günaha girildiğinden bahseden yazara göre, olan bitenin sorumlusu devşirme kapıkullarıdır;

"Ve hem ol zamanda (Ayasofya inşa edilirken) zulm ile binâ yapdurmali olsalar illerden ve şehirlerden akça devşürürlerdi. Dahı bennâya virürlerdi. Ve ırgadı dahı andan çıkarup sürerler (Konyalı'da: Ve hem ol zamanda zulüm ile yaptırılmazlardı. Cümle ücretle işlettirirlerdi. Şimdiki zamanda bir bina yapılır olsa illerden ve şehirlerden akçe cem ederler. Dahı bennâyı ve ırgadı ilden çıkarırlar sürerler). (...) Bennâya ve ırgada üçer aylık diyü harçlık virürler. Beş altı ay işledürler. Andan akçayı zulm ile çıkaralar. Bennâ ve ırgad dahı zulm ile sürüle. Aceb sonra gine ademler gönderüp teftiş itdükleri nice malumdur. Belki nicesi harc olunmayıp gine hazineye gele. Emînine ve yazıcısına dürlü dürlü teftiş iderler, hisâblara çekerler. Maksûdları bu kim bolay ki yanıla. Bir bahâne bulalar ki ol binaya harç

olan malı bunlardan alalar. Ol binâ şöyle râygân kala. Ve eger hiç nesne bulmazlarsa ol mi'mârî gözden buragup hor ve hakir iderler. Bilmedüğünden çok mal harç itdi dirler. Binâ ve akça il yanından ola, hazineden bir habbe harç olmaya. İllere ödetmek istedikleri aceb nice mal ki, veyâhûd ol sûret yapılan binadan sevâb ummak dürüst midür? Anın sevabından geçmelidir. Eger günahı dahı olmasa ve illâ günahundan gayrı nesi vardur. Pâdişâhlar kapusunda ehl-i mu'amele ve bâzirgân hükm olıcak bu kadar olduğına dahı şükr itmek gerekdür. İlerü Sultan Murad zamandında pâdişâh kuli ve pâdişâh kul-oğlı olmayana kapudan ulûfe ve timar itmezlerdi. Şimdiki zamanda kuldan kapuda yaveler (yabancılar) ziyâdedir. Yabandan gelenün rağbeti ziyâdedür. Anun için ileri zamandaki bereket yokdur." (Anonim Osmanlı Kroniği, 2000, 112-3).

Yazar, caminin inşa sürecine yönelik bu ağır eleştirilerden sonra sözü Atik Sinan'ın akıbetine getirir ve haksız yere öldürüldüğünü bildirir;

"Hüner ehline rağbet kalmamışdur. Minnet Hudâ'ya kim kendü gözümüz ile gördük. Sultan Muhammed Yeni-câmi'i ve sekiz medreseyi ve imâreti ve bîmârhâneyi yapan Mi'mar Sinan'ı nice döğe döğe öldürdi habs içinde. Aceb anun günâhı ne idi ola ki ol hâl ile ölmeğe müstahak ola idi." (Anonim Osmanlı Kroniği, 2000, 113).

Yazar, Atik Sinan'ın öldürülmesi konusunda, Ruhi Çelebi ve Gelibolulu Mustafa Âlî'ye nazaran çok daha fazla bilgi vermesine rağmen, ölümüne neyin neden olduğunu açıkça bildirmez. Ancak, satır aralarındaki bazı detaylar, Atik Sinan'ın neden cezalandırıldığına ilişkin bazı çıkarımlar yapmaya olanak tanır. Örneğin, sütunların ve önceden yontulmuş taşların taşınması sırasında ortaya çıkan maliyet *Anonim Osmanlı Kroniği* yazarını oldukça şaşırtmıştır. Burada becerisizlik ve acemilik yanında savurganlık ve belki yolsuzluk iması olduğu anlaşılır. Şantiyede çalışanlara eksik ücret ödenmesine ilişkin kayıt yine bir yolsuzluk iması taşıyorken, sık sık gerçekleşen teftişler sırasında bina emini ve yazıcısının tuttıkları hesaplarda özellikle hatalar bulunarak şantiye için ayrılmış paranın bir kısmına el konulması ve kesilen cezalar, rüşvete ilişkin bir gönderme içermektedir. İnşa süreci devam ederken ekonomik konularla ilişkin ciddi iddialar, ithamlar, dedikodular dolaşıyor olmalıdır. Yazara göre, süreçteki tüm acemilik, becerisizlik, aksaklık, israf ve yolsuzluk mimara yüklenmiş ve fatura ona kesilmiş görünmektedir; "*Ve eger hiç nesne bulmazlarsa ol mi'mârî gözden buragup hor ve hakir iderler. Bilmedüğünden çok mal harç itdi dirler*" (Anonim Osmanlı Kroniği, 2000, 112).

Bu ifadeler, Evliya Çelebi'nin aktardığı söylencede vurgulandığı gibi, Sultan Mehmed'in, Atik Sinan'ı sütunları kestirerek camisini Ayasofya'dan yüksek yapmadığı için cezalandırdığı yönündeki iddiayı geçersiz kılmaktadır. Gerçekte, yazar, sütunların gereğinden fazla kesildiğine dair bir dedikodunun varlığını onaylayarak, bir nevi, bu konuda acemilik ve/ve ya deneyimsizlik olduğunu kabul etmekte; ancak, mimarın cezalandırılmasını doğrudan sütunların kesilmesine bağlamamaktadır. Metin daha ziyade mali konular ve inşa sürecinde mimar ve ustaların maruz kaldığı zulüm üzerine yoğunlaşmaktadır.

Anonim Osmanlı Kroniği yazarının olaya yaklaşımı, Atik Sinan'ı bizzat tanıdığı ve ona karşı, belki de başına gelenlerin haksızlık olduğunu düşünmesinden dolayı, bir yakınlık hissettiğine işaret eder. Öte yandan, açıkça belirtmese de, Sultan Mehmed'e karşı sempati beslemiyor gibi görünmektedir. Bu bakımdan, dolaylı olarak Sultan'ı hedef alan bazı ithamlarının tümüyle objektif olmadığını söylemek mümkün. Yazar, suçu, Sultan'ın teftiş için gönderdiği kimselere yükleyerek, Atik Sinan'ın onların iftirasına uğradığını ima etmekte ve Sultan'ı kapıkulu sistemini

değiştirerek Türk kökenlileri bürokrasiden uzaklaştırarak yerine devşirmeleri sisteme dahil etmekle eleştirmektedir. Sultan Mehmed'in bu konudaki politikasından rahatsız olduğu ve hemen ardından II. Murad dönemini övmesi, geleneksel bir bakış açısına sahip olduğunu, belki de yeni sistemle çıkar çatışması yaşadığını düşündürmektedir. Bu bakımdan, yazarın kayıtları eşliğinde kimin haklı kimin haksız olduğunu kestirmek güçtür.

İnşa sürecinde acemilik ya da deneyimsizlikten kaynaklanan sıkıntıların sorumlusu elbette şantiye ekibi, yani mimar ve ustalardır. Ancak, yazarın ima ettiği, savurganlık, yolsuzluk ve rüşvet konularında kimin haklı olduğu konusu belirsizdir. Belki de, sultanın Atik Sinan'ı cezalandırmasının nedeni, onun karıştığı ve *Anonim Osmanlı Kroniği* yazarının ona iftira atmakla suçladığı teftiş heyetinin yakaladığı ve sultana bildirdiği bir yolsuzluktur. Her nasıl olursa olsun, inşa sürecinde gerçekleşen her nevi aksaklık ve sıkıntının Sultan'ın gözündeki sorumlusunun Atik Sinan olduğu, cezalandırılmasının nedeninin de bu çerçevede gerçekleştiği anlaşılmaktadır.

SONUÇ

Haklı ya da haksız olsun, Atik Sinan'ın akıbeti, Osmanlı mimarlık tarihinin en büyük trajedisidir; kendisi ise en tartışmalı figürlerinden biridir. Günümüzde, fazlasıyla ilgi çekici bulunarak popüler kültür ortamında sıklıkla yer bulmasına karşın Atik Sinan ve trajedisine ilişkin kaynak sayısı son derece sınırlıdır. Atik Sinan'a ilişkin Osmanlı dönemi kaynakları, kabir kitabesi, iki vakfiye, dönemin görgü tanıkları *Anonim Osmanlı Kroniği* yazarı ve Ruhi Çelebi'nin kayıtları ile Evliya Çelebi ve Dimitri Kantemir'in fantastik söylenceleri ile sınırlıdır. Osmanlı kaynaklarının bu olay karşısındaki suskunluğu ve/veya kayıtsızlığı, dönem müelliflerinin bir nevi otosansür uyguladığını düşündürür. Çeşitli bahanelerle Osmanlı sultanlarını barbarlıkla suçlayan dönemin Rum ve Avrupalı kaynakları da bu suskunluğa eşlik eder. Dönem kaynaklarının yetersizliği sonucu oluşan boşluğu zamanla çeşitli rivayetler ve dedikodular doldurmuş, söylenceler, gerçeklerin önüne geçmiştir. Günümüzde, görgü tanıklarının aktarımları, yazılı kaynaklarının suskunluğu, Osmanlı sözlü geleneğinden bugüne ulaşan söylenceler ve olaya objektif bir şekilde yaklaşan akademik araştırmaların yetersizliği arasına sıkışmış Atik Sinan'ın, kimliği, kariyeri ve akıbetine ilişkin bilgi kirliliği bulunmaktadır.

Atik Sinan'a ilişkin en az bilinen ve gerçeğe en uzak rivayeti Kantemir sunar. Sinimmar anlatısını çağrıştıran söylencenin İstanbul'da gayrimüslim, özellikle de Rum, teba arasında dillendirildiği anlaşılır. Bu söylence, günümüz akademik ortamı ve popüler kültürde kendine yer bulmaz. Kantemir'in, Atik Sinan'ın, adı "Kristodulos" (Hristodulos) olan bir Rum olduğu yönündeki ciddiye alınması gereken kayıtları ise, İstanbul'un fethinden sonra inşa edilen ilk büyük caminin gayrimüslim kökenli bir mimar tarafından inşa edilmiş olmasından rahatsızlık duyan kimi günümüz araştırmacıların dikkatini çeker. Kantemir'in bu önermesine, Sinan'ın vakfiyeleri ile kabir kitabesinde geçen 'atik' sözcüğünü, 'azadlı' değil, ancak 'eski' anlamında alımlayarak karşı çıkarlar.

Atik Sinan'ın etnik kökenine ilişkin tartışmalara yer verilmesine rağmen, akıbetine çoğu araştırmada değinilmez. Bu konuda Türkiye merkezli ilk (ve uzun bir süre tek kalacak) objektif araştırmayı günümüze ulaşan birincil kaynakları tartışan İbrahim Hakkı Konyalı ortaya koyar. Atik

Sinan'a değinen, izleyen araştırmalarda, Konyalı'nın *Azadlı Sinan* adlı kitabından faydanılmasına karşın, onun zikrettiği kabir kitabesi ile dönemin görgü tanıkları *Anonim Osmanlı Kroniği* yazarı ve Ruhi Çelebi'nin kayıtları görmezden gelinir. Kabir kitabesi, *Anonim Osmanlı Kroniği* ve Ruhi Çelebi'nin kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla Atik Sinan hapsedildiği zindanda öldürölmüş olmasına rağmen, Ayverdi, kabir kitabesini yalanlayarak, ölümlünü doğal nedenlere bağlar; Çetintaş ise, idam iddiasına, ömrünü yaklaşık 40 yıl kadar uzatarak Beyazıt Camii'ni Atik Sinan'a inşa ettirerek karşı çıkar. Oysa, Mimar Sinan'ın bizzat bildirdiğine göre, Kanuni Sultan Süleyman dahi bu olaydan haberdır ve bunu dile getirerek bir nevi onaylar.

Evliya Çelebi'nin naklettiği mahkeme söylencesi, sultanın Ayasofya'yı alt etme motivasyonu ve mimarın deprem kaygısı gibi, mimari üretime ilişkin ipuçları içeriyor olsa da, akademik çevrelerce haklı olarak kabul görmez. Mahkeme söylencesine yer veren sanat ve mimarlık tarihi araştırmalarda bunun bir rivayet olduğu özellikle vurgulanır, detaya girilmez ve reddedilir. Söylencenin, günümüzde adalet vurgusu ile özellikle hukukçuların dikkatini çektiği ve Osmanlı adaletine bir örnek olarak sunulduğu izlenir. Söylencede anonim kalan kadı yerine Hızır Bey tayin edilirken, mahkemeye Üsküdar'da bulunan bir yapı dekor olarak atanır. Böylece, gerçekliği pekiştirilen söylencedeki baş karakterlerden biri olan mimar zamanla daha kötücöl bir şekilde karakterize edilerek, fevri bir karar vermiş ancak sonrasında adalete boyun eğmiş Sultan'ın aslında mahkemede yargılanacak kadar suçlu olmadığına yönelik bir algı yaratılır. Osmanlı adaletini yüceltmeye yönelik bir kurguya dönüşen bu söylence, popüler tarih yayınlarında ve sosyal medya ortamında giderek daha geniş kitlelerce iştahla tüketilen bir kıssaya dönüşür.

Daha dar bir çevreye, özellikle de entelektüel bir kesime hitap eden edebiyat eserlerinde ise, ilgi çekici olduğundan olsa gerek, ne gerçeklerden ne de söylencelerden vazgeçilir; gerçekler ve söylenceler provokatif bir tutumla harmanlanarak romantik bir uzlaşı ortaya çıkar. Temel motivasyon adalet teması olmadığı ve görgü tanıklıkları ile söylenceler arasında bağ kurma konusunda problemi olduğü için mahkeme detayına yer verilmez. Elleri kesilmiş olan Atik Sinan, mahkemeye başvurma fırsatı bulamadan zindanda dövölerek öldürölür. Okuyucu, yalnızca işini yapan maktul mimarın dramı ile ajite edilir.

Atik Sinan'ın sonunu gerçekte, inşa sürecinde yaşanan aksaklık, acemilik, becerisizlik, savurganlık, yolsuzluk ve rüşvet gibi sıkıntılar ve ithamlar hazırlamıştır. Özünde, mimari üretim sürecinin olağan problemleri ekseninde gerçekleşen bu trajedi, zaman içinde çeşitlenerek ilgi çekici bir söylenceye dönüşmüştür. Kimi zaman, Ayasofya'yı diğer bir deyişle İmparator İustinianus'u alt edemeyen Sultan Mehmed'in egosu, kimi zaman bundan çok daha iyi bir yapıyı inşa edebilecek yetenekte olduğünü ancak kaynakların yetersiz olduğünü söyleyerek üstü kapalı şekilde sultanı aşağılayan mimarın egosu ile çeşitlenen söylence böylece fantastik bir hal alarak Atik Sinan'dan bir Osmanlı Sinimmar'ı yaratmıştır. Sinan'ın öölümle sonuçlanan kariyeri, söylencelerin çeşitliliği sayesinde manipölasyona açık hale gelmiş, özellikle, Sultan'ın mimarı haksız yere böylesine ağır bir şekilde cezalandırdığını kabul etmek istemeyen kimi günümüz araştırmacıları tarafından reddedilmiş, hatta sansörlenmiştir. Atik Sinan ve trajedisi böylece popüler kültür üretiminin tekeline bırakılmıştır. Olayı manipöl eden popüler kültür mecraları kimi zaman söylencelerden bir Osmanlı adalet sistemi methiyesi icat etmiş; kimi zaman da söylenceleri

Atik Sinan'ı bahane ederek doğrudan Sultan Mehmed'e yöneltilen bir eleştiri, hatta saldırı aracı haline getirmiştir.

Dönem kaynakları, Atik Sinan'ın caminin 1470 Aralık/1471 Ocak ayı arasında tamamlanmasından aylar sonra cezalandırıldığını bildirir, ki bu durum Sinan'ın başarısı ya da başarısızlığı ekseninde çeşitlenen simgesel temelli söylencelerin tümünü geçersiz kılar. Sultan Mehmed'in, inşa sürecinde Sinan'a yöneltilen, haklı ya da haksız ithamları dikkate alarak onun hapse atılmasını ve dövülerek cezalandırılmasını emrettiği anlaşılmaktadır. Sultanın, doğrudan ölüm emri verdiğiğine ilişkin bir kaynak mevcut değildir. Nitekim, infaz için Sinan'ın suçunun sabit olması, ayrıca infazın gerçekleşmesi için bu yönde bir fetva gerekir. Sinan'ın, hizmetlerinden dolayı sultan tarafından bağışlanmış olan mülklerinin (çoğu vakfedilmiş) müsadere edilmemiş olması da bu görüşü destekler. Boynunun vurulduğunu söyleyen Gelibolulu Mustafa Âli'nin ima ettiği gibi doğrudan bir idam emri olmasa da, Sinan, kabir kitabesinde bildirildiği gibi, hapsedildiği zindanda aldığı darbeler sonucunda 12 Eylül 1471 Perşembe günü 19:30 ila 20:45 saatleri arasında, acı bir şekilde can vermiştir.

Atik Sinan'ın Sultan ile yaşadığı problem, Osmanlı ortamında mimar figürünün temsili bakımından kritik bir kırılıma neden olmuştur. Oluşumundan Sultan Mehmed dönemine kadar, baninin adının hemen ardından mimarın adının zikredildiği çok sayıda inşa kitabesine ve müstakil mimar/sanatçı kitabelerine rastlanır. Arşiv kayıtlarının son derece sınırlı olduğu fetih öncesi dönemde faaliyet gösteren Osmanlı mimarlarına ilişkin tek kaynak da çoğu zaman kitabelerdir, diğer bir deyişle, mimarın kimliğine yönelik bilgi veren birincil kaynak yapının kendisidir. Oysa, Sultan Mehmed döneminden itibaren mimar adının yapı üzerinde temsiline yönelik tercih ya da geleneğin dramatik şekilde terk edildiği görülür; yapı, mimarı konusunda suskun kalır, yalnızca baninin kimliğini ilan eder. Sultan Mehmed, sonunda ölümüne neden olduğu Atik Sinan'ın adının kendi adını yaşatacak yapı üzerinde ölümsüzleştirmekten özellikle imtina etmiş olmalı. Nitekim, olaya detaylı şekilde değinen ve Fatih Camii inşasına yönelttiği eleştiriye detaylı bir Ayasofya karşılaştırması ile girizgah yapan *Anonim Osmanlı Kroniği* yazarının mimarın tasvirinin sonsuza kadar saygı duyulması için kilisede tasvir edilmesine özellikle değinmesi, Osmanlı mimarlarının isimlerinin Sultan Mehmed döneminden itibaren yapı kitabelerindeki yerini kaybetmesine bir gönderme gibi görünür.

KAYNAKLAR

AHMED REFİK (1977) *Türk Mimarları*, Sander Yayınları, İstanbul.

ALÎ-ŞÎR NEVÂYÎ (1994) *Ferhâd ü Şîrîn*, İnceleme-Metin, haz. Gönül Alpay Tekin, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

AMİRREZVANİ, A. (2007) *The Blood of Flowers*, Sydney.

Anonim Osmanlı Kroniği (1299-1512) (2000) haz. Necdet Öztürk, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul.

ARTAMONOFF, N.V. (2013) *Artamonoff Picturing Byzantine Istanbul 1936-1947*, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

ARSEVEN, C.E. (1984) *Türk Sanatı*, Cem Yayınevi: İstanbul.

ASLANAPA, O. (2007) *Türk Sanatı*, Remzi Kitabevi, İstanbul.

- ATEŞ, A. (2022) *17. Yüzyılda Hassa Mimarlar Ocağı'nın Arka Planı: Başmimar-Bâni-Yapı İlişkisi*, yayımlanmamış doktora tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul.
- AYVANSARÂYÎ HÜSEYİN EEFENDİ (2001) *Hadikatü'l-Cevâmi'*, İstanbul Câmileri ve Diğer Dinî-Sivil Mî'mârî Yapılar, haz. Ahmed Nezih Galitekin, İşaret Yayınları, İstanbul.
- AYVERDİ, E.H. (1955) "Prof. F. Babinger'in Fatih Devri Mimarisi Hakkında Mütalâaları", *İstanbul Enstitüsü Dergisi* I, 145-60.
- AYVERDİ, E.H. (1989) *Osmanlı Mî'mârîsinde Fâtih Devri 855-886 (1451-1481)*, III, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul.
- BABİNGER, F. (1927) Zum Sinan-Problem, *Orientalische Literaturzeitung* 30, Leipzig, 548-51.
- BABİNGER, F. (2010) *Fatih Sultan Mehmed ve Zamani*, çev. Dost Körpe, Oğlak Kitap, İstanbul.
- BAEDEKER, K. (1885) *Lower Egypt and the Peninsula of Sinai*, Dulau and Co., London.
- BAHADIROĞLU, Y. (2011) *Fatih Sultan Mehmed*, Nesil Yayınları, İstanbul.
- BAHADIROĞLU, Y. (2019) Fatih Sultan Mehmed'i Yargılamak, [<https://hyetert.org/2019/07/10/fatih-sultan-mehmedi-yargilamak/>] Erişim tarihi (27.10.2021).
- BATUR, E. (1999) Azatlı Sinan'ın Kendi Ağzındandır, *Sanat Dünyamız*, 73, Yaratıcı Osmanlılar, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 141.
- BHUMGARA, R.B., BAPASOLA, J.P., HAKİM, A. (2008) *With Cyclists Around The World*, Roli Books, New Delhi.
- BLAIR, S.S., BLOOM, J.M. (1995) *The Art and Architecture of Islam 1250-1800*, Yale University Press, New Haven and London.
- BRUMFELD, W. (1997) *Landmarks of Russian Architecture: A Photographic Survey* (Documenting the Image, 5) Overseas Publishing Association, Amsterdam.
- CANTAY, G. (1992) *Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Darüşşifaları*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- CAROLL, D. (1973) *The Taj Mahal*, Newsweek Inc. Bookdivision, New York.
- CORAL, M. (2003) *Konstantiniye'nin Yitik Günceleri*, Doğan Kitap, İstanbul.
- CRANE, H., AKIN, E. (2005) *Sinan's Autobiographies, Five Sixteenth Century Texts*, ed. Gülru Necipoğlu, Brill, Leiden.
- ÇAĞAPTAY, S. (2011) Frontierspace: Reconsidering Bithynian Structures and Their Builders on the Byzantine-Ottoman Cusp, *Muqarnas* 28, 157-194.
- ÇEŞMÎ-ZÂDE MUSTAFA REŞİD (1993) *Çeşmî-Zâde Tarihi*, haz. Bekir Kütükoğlu, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul.
- ÇETİNTAŞ, S. (2011) *İstanbul ve Mimari Yazıları*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- de CLAVİJO, R.G. (2007) *Timur Devrinde Kadis'ten Semerkand'a Seyahat*, çev. Ömer Rıza Doğrul, Kesit Yayınları, İstanbul.
- ERK, H.B. (1954) *Meşhur Türk Hukukçuları*, Adana.

- EVLİYA ÇELEBİ b. Derviş Muhammed Zillî (1996) *Evlîya Çelebi Seyahatnamesi Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu-Dizini*, 1. Kitap: İstanbul, haz. Orhan Şaik Gökyay, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- EYİCE, S. (1963) *Son Devir Bizans Mimarisi İstanbul'da Palaiologoslar Devri Anıtları*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- EYİCE, S. (1992) Büyükçekmece Köprüsü, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 6, 520-1.
- EYİCE, S. (1995) Fatih Camii ve Külliyesi, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 12, 244-9.
- Fatih'in Yargılandığı Bina Müze Oluyor, *Türkiye Gazetesi*, 01.10.2006, [<https://www.turkiyegazetesi.com.tr/genel/a303292.aspx>]. Erişim tarihi (21.09.2021).
- Cüneyt Batumeli Production (2020) Fatih Sultan Mehmed ve Rum Mimar, [<https://www.youtube.com/watch?v=SHrDws4D0bQ>]. Erişim tarihi (12.11.2021).
- FAROQHI, S. (2005) *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*, çev. Elif Kılıç, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- GABRIEL, A. (1931) *Monuments Turcs d'Anatolie*, I, Paris.
- GELİBOLULU MUSTAFA ÂLİ (2003) *Künhü'l-Ahbâr: II Fâtih Sultân Mehmed Devri: 1451-1481*, haz. M. Hüdayi Şentürk, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- GENCELİ NİZAMÎ (2013) *Heft Peyker*, çev. Mehmed Emin Yümni, haz. Aytekin Yıldız, Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul.
- GROSVENOR, E.A. (1895) *Constantinople*, vol 2, Boston.
- GOODWIN, G. (2012) *Osmanlı Mimarlığı Tarihi*, çev. Müfit Günay, Kabalcı Yayınları, İstanbul.
- GÖKYAY, O.Ş. (1982) *Katip Çelebi-Yaşamı, Kişiliği ve Yapıtlarından Seçmeler*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara.
- GRAVETT, C. (2004) *Norman Stone Castles (2): Europe, 950-1204*, Osprey Publishing, Oxford.
- GURLITT, C. (1907) *Die Baukunst Konstantinopels*, Berlin.
- GÜRSEL, N. (2003) *Boğazkesen Fatih'in Romanı*, Doğan Kitap, İstanbul.
- HASKAN, M.M. (2001) *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, 3, Üsküdar Belediyesi, İstanbul.
- HAYRULLAH EFENDİ (1971) *Osmanlı Devleti Tarihi*, IV, haz. Zuhuri Danışman, Son Havadis Yayınları, İstanbul.
- İBN ARABŞAH (2012) *Acâibu'l Makdûr fi Nevâib-i Timûr (Bozkırdan Gelen Bela)*, çev. D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul.
- İPŞİRLİ, M. (2007) Üsküdar Mahkemesi, *Üsküdar Sempozyumu V*, 1, Üsküdar Belediyesi, İstanbul, 31-8.
- KAFESCİOĞLU, Ç. (2009) *Constantinopolis / Istanbul: Cultural Encounter, Imperial Vision, and Construction of the Ottoman Capital*, The Pennsylvania State University Press, University Park, Pennsylvania.
- KANTEMİR, D. (1979) *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, 2, çev. Özdemir Çobanoğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

- KESKİN, M.Ç. (2020) XIV-XV. Yüzyıl Osmanlı Mimarları ve Mimarlık Ortamı, *Fetih Öncesi Osmanlı Sanatı ve Mimarisi*, ed. Yıldray Özbek-Ayşe Budak, Literatürk, Konya, 153-80.
- KOMİSYON (2016) *Kur'an Işığında Ailemizle 52 Ders*, Ensar Neşriyat, İstanbul.
- KONAKÇI, H. (2020) Fatih Sultan Mehmed Han Hz. Adalaetin Tesisi. [https://www.youtube.com/watch?v=yCyPiOqyTi0] Erişim tarihi (11.11.2021).
- KONYALI, İ.H. (1953) *Fatih'in Mimarlarından Azadlı Sinan (Sinan-ı Atik)*, İstanbul Fetih Derneği Neşriyatı, İstanbul.
- KONYALI, İ.H. (1977) *Abideleri ve Kitabeleriyle Üsküdar Tarihi*, II, Türkiye Yeşilay Cemiyeti Yayınları, İstanbul.
- KUBAN, D. (2007) *Osmanlı Mimarisi*, YEM Yayınları, İstanbul.
- KUNTER, H.B., ÜLGEN, A. S. (1939) *Fatih Camii ve Bizans Sarnıcı*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul.
- KURDİAN, H. (1937) The Builders of the Fatih Mosque: Christodulos or Sinan?, *JRAS* 1, 109-13.
- LENTZ, T.W., LOWRY, G.D. (1989) *Timur and the Princely Vision, Persian Art and Culture in the Fifteenth Century*, Arthur M. Sackler Gallery, Smithsonian Institution, Washington, D.C.
- MACDONALD, W.L. (2000) Roman Architects, ed. Spiro Kostof, *The Architect: Chapters in the History of the Profession*, Berkeley&Los Angeles, 28-58.
- MACLEAN, F. (1974) *To the back of beyond: An Illustrated Companion to Central Asia and Mogolia*, Johnathan Cape, London.
- MAILLART, E. (1938) *Turkestan Solo: One Woman's Expedition from the Tien Shan to the Kizil Kum*, W. Heinemann, London.
- MARİA B. (2016) Moğolların Hanımefendisi ve Kanlı (Khanlı) Kilise. [https://www.ortodokslartoplulugu.org/kutsal-mekanlar/mogollarin-hanimefendisi-ve-kanli-khanli-kilise/] Erişim tarihi (15.09.2021).
- MARTİNOVİTCH, N.N. (1935) Two Questions in Moslem Art, *JRAS* 2, 285-98.
- MARTİNOVİTCH, N.N. (1945) Christodulos and Riza, *Artibus Asiae* 8, 265-8.
- MAYER, L.A. (1956) *Islamic Architects and Their Works*, Kundig, Geneve.
- MAZLUM, D. (2011) *1766 İstanbul Depremi Belgeler Işığında Yapı Onarımları*, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- MÉNAGE, V.L. (1988) Edirne'li Rûhî'ye Atfedilen Osmanlı Tarihinden İki Parça, *Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 311-34.
- MÜLLER-WIENER, W. (2016) *İstanbul'un Tarihsel Topografyası*, çev. Ülker Sayın, Yapı Kredi Kültür Yayınları, İstanbul.
- NAJAFZADEH, A. (2021) The Story of Neman and Simnar: Myth of Historical Reality?, *Revista Conrado*, 17/78, 183-8.

- NECİPOĞLU, G. (2013) *Sinan Çağı, Osmanlı İmparatorluğu'nda Mimari Kültür*, çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Osmanlı Tokadı* (2013) 12. Bölüm. [<https://www.dailymotion.com/video/x1ae75j>] Erişim tarihi (29.10.2021).
- ORUÇ, M.F. (2018) Kolu kesilen Hristiyan ve Kadı Hızır'ın Adaleti – Fatih Sultan Mehmet Han, [<https://www.youtube.com/watch?v=nKMhp1rDcNA>] Erişim Tarihi (27.12.2022).
- ÖNGE, Y. (1969) Fatih Sultan Mehmed'in Üç Mimarı, *Önasya* IV/45, Ankara, 8-9.
- ÖZ, T. (1987) *İstanbul Camileri*, 1. Cilt, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- ÖZCAN, A. (1991) Baba Câfer Zindanı, *TDV İslam Ansiklopedisi* 4, 366-7.
- RABY, J. (1980) *El Gran Turco: Mehmed the Conqueror as a Patron of the Arts of Christendom*, Ph.D. diss., Oxford University, Oxford.
- RABY, J. (2020) From the Founder of Constantinople to the Founder of Istanbul Mehmed the Conqueror, Fatih Camii, and the Church of Holy Apostles, *The Holy Apostles A Lost Monument, a Forgotten Project, and the Presentness of the Past*, ed. M. Mullet & R. G. Ousterhout, Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington, DC., 247-86.
- SHAFAK, E. (2015) *The Architect's Apprentice*, Penguin Books, New York.
- SINGH, S.H (1963) "Imoression of Russia", *Parliamentary Studies*, 7/3-4, 14-23.
- SÖNMEZ, Z. (1995) *Başlangıcından 16. Yüzyıla Kadar Anadolu Türk-İslam Mimarisinde Sanatçılar*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- SÖNMEZ, Z. (2009) Sinân-ı Âtik, *TDV İslam Ansiklopedisi* 37, 228.
- SÖZEN, Z. (2000) *Fenerli Beyler: 110 Yılın Öyküsü, 1711-1811*, Aybay Yayıncılık, İstanbul.
- ŞAFAK, E. (2014) *Ustam ve Ben*, Doğan Kitap, İstanbul.
- ŞEREFÜDDİN ALİ YEZDÎ (2013) *Emîr Timur (Zafernâme)*, çev. D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul.
- TORAMAN, İ. (2010) *İstanbul'un 100 Mimarı*, İBB Kültür AŞ., İstanbul.
- TÖKEL, D.A. (2016) *Divan Şiirinde Şahıslar Mitolojisi*, Fatih Sultan Mehmed Vakıf Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- TURSUN BEY (1977) *Târih-i Ebü'l-feth*, haz. Mertol Tulum, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul.
- UZUNHASANOĞLU, S. (1953) *Fatih Devrinde Adalet*, Işıl Matbaası, İstanbul.
- ÜNVER, S. (2015) *İstanbul Risaleleri*, 2, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul.
- VAN AELTS, P.C. (1553) *Ces Moeurs et fachons de faire de Turcz*, Antwerp.
- VAN MİLLİNGEN, A. (1912) *Byzantine Churches of Constantinople*. MacMillan & Co., London.
- VGMA, 633:19/42-43.
- VGMA, 633:19/43-45.

YAZICIOĞLU AHMED BÎCAN (2009) *Dürr-i Mekkûn* (Tıpkıbasım-İnceleme-Çeviriyazı-Dizin), haz. Ahmet Demirtaş, İstanbul: Akademik Kitaplar.

YAZICIOĞLU, M.S. (1998) Hızır Bey, *TDV İslam Ansiklopedisi* 17, 413-5.

YERASİMOS, S. (2005) 15.-16. Yüzyıl Osmanlı Mimarları: Bir Prosopografya Denemesi, *Afife Batur'a Armağan Mimarlık ve Sanat Tarihi Yazıları*, Literatür Yayınları, İstanbul, 37-62.

YERASİMOS, S. (2010) *Türk Metinlerinde Konstantiniye ve Ayasofya Efsaneleri*, çev. Şirin Tekeli, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.

YILMAZYAŞAR, H. (2018) Bursa Eski Kaplıca: Mimar ve Yapının Orjini Meselesi, *Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi* 1 (2), 3-43.

YÜKSEL, İ.A. (1999) Azad Edilmiş Bir Köle: Azadlı Sinan, *Sanat Dünyamız* 73, Yaratıcı Osmanlılar, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 143-7.

Received: 17.04.2022; Final Text: 21.12.2022

Keywords: Ottoman Architecture, Mehmed II, Atik Sinan, İstanbul

ATİK SİNAN: AN OTTOMAN ARCHITECT BETWEEN MYHTS AND VERITAS

XVth century sources and his epitaph inform that Atik Sinan, the architect of Fatih Mosque, was beaten to death in the dungeon he was prisoned after the completion of the construction. The narratives regarding to the tragedy of Atik Sinan, who shared the same fate with Sinimmar, the legendary architect of the Islamic mythology, who rewarded with death, were flavored with various imaginative details in the company of several tales over time and his fate was consciously or unconsciously distorted, the attention was diverted to other subjects and sometimes directly rejected or even censored. Blended with legends, the popular culture creation Aitk Sinan, has thus replaced the Atik Sinan based on academic researches. This study aims to discuss the tragedy of an Ottoman architect, Atik Sinan, with facts and manipulative myths and to sort out the narratives of popular culture and primary sources based on eyewitness accounts.

ATİK SİNAN: MİTLER VE GERÇEKLER ARASINDA BİR OSMANLI MİMARİ

Dönem kaynakları ve kabir kitabesi Fatih Camii'nin mimarı Atik Sinan'ın, caminin inşası sonrasında hapsedildiği zindanda dövülerek öldürüldüğünü söylüyor. İslam mitologyasının ölümle ödüllendirilen efsanevi mimarı Sinimmar ile aynı kaderi paylaşan Atik Sinan'ın trajedisine ilişkin anlatılar zaman içinde muhtelif rivayetler eşliğinde çeşitlenmiş, hayal ürünü detaylarla çeşnilendirilmiş, akıbeti bilinçli ya da bilinçsiz şekilde çarpıtılmış, dikkat başka konulara çekilerek dağıtılmış, kimi zaman da doğrudan reddedilmiş, hatta sansürlenmiştir. Efsaneler ile harmanlanan popüler kültür yaratımı Atik Sinan, böylece, akademik araştırmalara dayanan gerçek Atik Sinan'ın yerini almıştır. Bu çalışma, bir Osmanlı mimarı olan Atik Sinan'ın trajedisini gerçekler ve manüpiletif söylenceler eşliğinde tartışmayı, popüler kültürde yer bulan anlatılar ile görgü tanıklıklarına dayanan birincil kaynakları ayıklamayı amaçlar.

MUSTAFA ÇAĞHAN KESKİN; B.Arch, M.Sc., PhD.

Received his bachelor's degree in architecture in 2008 and his master's degree in history of architecture in 2011 from Istanbul Technical University (ITU). Earned his PhD degree from Graduate School of Science Engineering and Technology at Istanbul Technical University. His major research interest is history of Ottoman architecture. caghankeskin@gmail.com

